

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS

EGYHÁZ ÉS HONVÉDELEM AZ ÁRPÁD-KORBAN

Hadakozó egyháznagyok, szerzetes lovagrendek

I.

A Római Birodalom területén kialakuló kereszténység felfogása fennállásának első századaiban határozottan háborúellenes volt.

Az evangéliumokban található békeszerető és erőszakellenes kijelentésekre hivatkozva a keresztény egyházatyák közül Tertullianus, Origenes és Lactantius még kifejezetten pacifista felfogású. Tertullianus a kereszttség szentségét és a katouai esküt, mint egymás ellentéteit állítja szembe egymással. E korai egyházatyák szerint a keresztény imádkozhatik a Birodalomért, de fegyvert nem foghat annak védelmében. A keresztények katonaiszolgálat-ellenességét az is növelte, hogy a III. század vége felé fokozódott a hadseregben a császárkultusz, s a császár képének tisztelete. Az ellenkezés legfontosabb oka azonban, mint Lactantius és később Hippolitus kifejti: az emberölés ténye.

A 313. évi constantinusi fordulat után a helyzet fokozatosan megváltozik. A keresztények katonai szolgálata már a III. században sem ritka, s az egyházatyák nézetei is változtak. Ezt megkönnyíti, hogy az Ószövetségben bőven található idézetek, melyek a hadakozás jogos és helyes voltát igazolják, s az Újszövetség erőszakellenes álláspontja sem egyértelmű. Különböen is: 313 után a keresztény egyháznak feltétlenül érdeke a Birodalom fennmaradása, mivel az fokozatosan kereszténnyé válik. Fegyveres erő nélkül nyilvánvalóan nem lehet a Birodalmat megvédeni, így a keresztények katonáskodása elkerülhetetlen. A keresztény szerzők álláspontja azonban csak fokozatosan változik. A „ne ölj” parancsolat elvét nem adják fel könnyen. Ezt mutatják a keleti egyházatyák közül Hippolitus kánonjai, s a IV. századi Egyiptomban a Traditio Apostolica és „A mi Urunk testamentuma” című írások. Ezek még elvárják a kereszténytől, hogy ne legyen katona, s ha rákényszerül, hogy katona legyen — ne öljön.

Az uralkodóvá váló tendencia azonban nem ez. Sulpicius Severus és nolai Pál még azt írják, hogy a hadakozás elkerülése világiak számára is a „tökéletesebb út”, de Eusebius, Athanasius és főként Ambrosius (Ambrus) idején Lactantius határozott pacifizmusa már anakronizmusnak tűnik. Ambrosius az első, aki teljes mértékben jogosnak tartja a haza védelmében, a határok védelmében, a társadalomnak a rablók elleni védelmében folyó fegyveres harcot. A katonáknak csak azt írja elő, hogy elégedjenek meg zsoldjukkal és ne raboljanak.

A katonáskodás elkerülése már azért sem volt lehetséges, mert 416-tól csak keresztények szolgálhattak a római hadseregben. Természetes tehát, hogy a legnagyobb ókori egyházatyá Augustinus (Ágoston) összegegyezteteti az Újszövetség ta-
n-

tását és a háborúban való részvétel elkerülhetetlenségét. Szerinte a háború rossz, de bizonyos esetekben még rosszabbat akadályoz meg. A teljes béke Ágoston szerint elérhetetlen. A keresztény egyházat fegyverrel is meg kell védeni a pogányok és eretnekek ellen. Ágoston nem akarta a keresztény Theodosius császár minden háborúját eleve igazságosnak nevezni, ezért igyekezett az igazságos háború kritériumait megállapítani. Szerinte a háború akkor igazságos, ha célja a béke és az igazság biztosítása. Nem igazságos, ha indítéka a kapzsiság és az uralkodni vágyás. A háborút a fejedelem üzeni meg és vezeti, az ő felelőssége a háború elrendelése. Ha a háború igazságtalan, ez az ő bűne, nem a katonáké. Ezek engedelmességre vannak kötelezve, ezért ártatlanok. Az igazságos háborúban a szükségtelen mértékű erőszakot kerülni kell, mérsékelt háborút kell vívni. A papok és különösen a szerzetesek tartsák távol magukat a háborútól.

Az igazságos háború meghatározása a későbbi századokban egyre precízebbé válik. Gratianus szerint a háború akkor igazságos, ha: 1. A cél elérésére igénybe vett minden békés eszköz kudarcot vallott. 2. Célja igazságos: az önvédelem, vagy elrabolt javak visszaszerzése. 3. A közhatalom rendelte el.

Az egyházi állam kialakulása, annak a langobardok, szaracénok elleni védelme a hadakozás szükségességének elismerésére kényszerítette a pápákat is, de a „szent” háború” hirdetéséig még hosszú volt az út.

A germán népek kereszténnyé válása során megváltozott a harciasabb (germán) keresztény hívek személyes viszonya a háborúhoz. A kereszténnyé vált germán nem irtózott annyira a fegyveres erőszaktól, mint a hadakozástól egyébként is elszokott későrómai népesség. Kialakult egy germán főpapság, melytől — mint látni fogjuk — a hadakozás egyáltalán nem volt idegen.

753-ban II. István pápa (752—757) azt írja a frankoknak, hogy ha a pápa védelmében vívott harcban esnek el, mártíroknak számítanak. 847-ben IV. Leó pápa (847—855) hasonló tartalmú levelet ír a frankoknak: ha az egyházi államnak a szaracénok elleni védelmében esnek el, üdvözülnek, mert életüket a hit, a haza és a kereszténység védelmében áldozták fel, I. Miklós pápa (858—867) 867-ben azt írja a bolgároknak, hogy Istent kísérti az olyan ember, aki nem készül fel hazája fegyveres védelmére.

A keresztény pacifizmus azonban nem könnyen adta fel állásait.

A XI. századig minden harcos gyilkosnak számít és penitenciára köteles. Basilius (Vazul) keleti egyházatyja szerint (330—379) aki háborúban embert ölt, három évig nem járulhat a szentáldozáshoz, Theodor canterbury-i érsek (VII. század második fele) szerint aki ura parancsára embert ölt, negyven napig nem látogathatja a templomot, aki háborúban embert ölt — 40 napig tartson penitenciát. Chartres-i Fulbert püspök a még XI. század elején is egy év penitenciát ír elő ilyen esetben. Mindez az igazságos háborúban való részvételre vonatkozik, az igazságtalan háborúban való emberölés közönséges gyilkosságnak számít.

A harcost azért teszik nagyobb mértékig felelőssé, mint Szent Ágoston korában, mert a korai középkorban a hadakozás nem közelebb. A közvélemény egyre jelentősebb része azonban feleslegesnek tartotta a harcosoktól a penitencia követelését.

A papok és szerzetesek hadakozásának tilalma nem változott. A 400-as toledói zsinat elrendeli, hogy ha egy papnövendék hadba vonul, ne szenteljék pappá. A 451-es kalkedóni zsinat megtiltja a papok és szerzetesek hadakozását. Nagy Károly 769 körül kiadott első kapituláréja kimondja, hogy a papok csak a katonák lelki gondozása céljából vonulhatnak hadba. A 895-ös triburi zsinat rendelkezése szerint a háborúban, „pogány játékokban”, vagy verekezésben meghalt papoktól meg kellett vonni az egyházi temetést.

E tilalmakat azonban nem lehetett alkalmazni azokra a papokra, kikre a politikai körülmények világi feladatokat kényszerítettek.

A Merovingok korában a püspök, mint „defensor civitatis” néha közvetlenül is beavatkozott katonai ügyekbe, mint Szent Arnoul, Szent Eloi. Ez a Karolingok korában intézményessé vált. Nagy Károly elvárta a püspököktől és apátoktól, hogy kövessék őt a hadjáratokba, mert immunitásokkal bírtak, bár hadbavonulásuk ellen Pál aquileiai pártiárka tiltakozott. A főpapság militarizációja megerősödött a normann — szaracén — magyar támadások idején, s hozzájárultak ehhez a frankok közötti belharcok is. 868 és 908 között 10 keleti frank püspök esett el a harctéren. Előfordult, hogy pápa is viselt fegyvert: a X. század közepén XII. János (955—963) Róma védelmében. III. Ottó német-római császár (983—1002) hadseregének parancsnoka, Bernardus püspök, 1000 táján olyan lándzsával harcolt, melyben Krisztus keresztjének töredékei voltak, mint ereklyék.

Mindez együtt járt a főpapok bizonyos mértékű elvilágiasodásával, ami azt eredményezte, hogy kezdték megszentelni a harcos erényeket is. A háborús aktivitás és a vallásos buzgalom összeegyeztethetőnek bizonyult, mint I. Adalbert metzi püspök (929—962), a gorzei kolostor reformátora, vagy Szent Brunó kölni érsek (953—965) esetében.

Az egyház nézeteiben az 1000 és 1200 közötti kor hoz alapos változást.

A XI. században a *Treuga Dei* (Isten békéje) mozgalomra ott és akkor volt szükség, ahol és amikor az uralkodó nem tudta a békét biztosítani. III. Henrik német-római császár (1039—1056) halálától az investitúraharc végéig (1056—1122) Németországban nem volt az egyháznak védője. (Franciaországban már korábban sem volt.) Maga kellett, hogy megvédje magát, s ez elősegítette a „szent háború” eszméjének kialakulását. Az egyház a feudális hadakozókat, a lovagokat igyekezett vallásos-egyházi ideológiával átgyúrni, s a maga védelmével megbízni. Az egyház most már nem tehetette meg, hogy a lovagokat felkérje a maga védelmére, s aztán penitenciát szabjon ki rájuk, ha eközben embert ölnek. Elkerülhetlenné vált a háborúval kapcsolatos egyházi felfogás megváltoztatása. Teljesen eltűnik az a felfogás, hogy minden, a háborúban elkövetett emberölés bűn. Ebben az irányban hat a kánonjog fejlődése, melynek során újra megismerték Szent Ágoston felfogását, mely kevésbé volt háborúellenes, mint az előző évszázadok egyházi gondolkodóié.

Az egyház a lovagi hivatásról először a Szent Odó Cluny-i apát (924—942) által írt *Vita S. Gerardi Aurillacensis*-ben nyilatkozott. Georges Duby szerint itt írja le először egyházi szerző, hogy egy nemes szent lehet anélkül, hogy fegyverét letenné. 1082-ben Lucques-i Anzelm jelenti ki, hogy a katonák igazságos emberek is lehetnek. Nem sokkal később Sutri-i Bonizó *Liber de vita Christiana* c. művében külön fejezetet szentel a lovag kötelezettségeinek.

A lovagi ideál majd a XII. század közepén kapja meg klasszikus megfogalmazását, de pl. Itáliában már a X. század végétől szokásos a zászlók, kardok, sarkantyúk, pajzsok megáldása. A világi jellegű lovaggá ütések helyett, melyeken legfeljebb egy-egy közrendű pap vett részt, a XI. században ünnepélyes lovaggá ütések terjednek el — gyakran Pünkösdi ünnepén, s ezeken püspökök vesznek részt. Megáldják a lovagok kardját és többi fegyvereit, melyeket ezután az egyház, az özvegyek és árvaik védelmében a pogányok kegyetlensége ellen kötelesek használni.

A XI. század végére a nyugati kereszténység eljut a háború új felfogásához a „szent háborúhoz”. A keleti kereszténység már korábban ismert a harcos szentek (Demeter, Theodor, Sergius, György) kultuszát. Nyugaton a terjedő Szent Mihály-kultusz jelzi az ideológiai változást.

A „szent háború” fogalma a muzulmánoknál a vallásalapító próféta korától kezdve megvolt. Az „igazhívó” mozlim harcosok kötelessége az összes „hitetlenek” megtérítése, vagy leigázása. Óhatatlan volt, hogy ezt az eszmét a mozlimok keresztény ellenfelei is átvegyék (bár a „szent háború” a keresztények számára sosem kötelező). Nem teljesen ismeretlen a „szent háború” fogalma a keresztényeknél az előző századokban sem, de ezek védekező háborúk, a XI. század végén kezdődő kereszties háborúk pedig támadó háborúk. Eszerint a kereszténység mindenfelől ostromlott vár, a Szentföld pedig Krisztus királysága, melyet vissza kell szerezni. A XII. században már azt is említik, hogy a szaracénok olyan földeket birtokolnak, melyek korábban a Római Birodalom részei voltak. A keresztényeknek joguk van büntetni a mozlimokat, kik „summa culpabilis” nemzet.

A kereszties háborúk csak meggyorsították azt a fejlődést, amit a XI. századi egyházi reform már elkezdett: eszerint az egyháznak joga van saját érdekei védelmében fegyveresen harcolni, s az ilyen harcban való részvétel nem bűn, amiért penitencia jár, hanem erény. Gratianus, a kánonjogi kódex megfogalmazója szerint az Isten parancsára vívott háborúk Isten nevében végrehajtott büntető akciók. Clairvaux-i Szent Bernát (1091—1153), a XII. század első felének talán legnagyobb hatású személyisége szerint a katonai hivatás mindenki számára jogos, kit Isten e feladattal megbízott, s nem tett olyan fogadalmat (pl. szerzetesit), ami ezt kizárná.

A „szent háború” elvének elismerése után lehetetlen lett volna az egyház érdekében vívott háborúkon kívül a többit sommásan elítélni.

A XII. századi kánonjogászok egy részének felfogása szerint a pap maga nem onthat vért. Ott lehet a csatában, buzdíthat a harcra, személye védelmére viselhet sisakot, pajzsot, páncélt, de támadó fegyvereket nem. Van aki csak a magasabb papi fokozatokban részesülőket tiltotta volna el a fegyveres harctól, mások minden klerikusra kiterjesztik e tilalmat, de kiveszik alóla az önvédelmet, s a pogányok elleni, parancsra történő hadakozást.

Egyes teológusok, így Huguccio (1140—1210 körül) korlátozni igyekeztek a „szent háború” fogalmát. Eszerint a szaracénoknak is vannak bizonyos jogaik az általuk elfoglalt területekre. A „szent háború” meghirdetését a pápáknak tartja fenn, s Jeruzsálemre korlátozza, a mozlimok által elfoglalt többi területre nem tartotta érvényesnek.

Az Őszövetség bizonyossága, az Újszövetség idevágó sorainak „realista” magyarázata, a római jog öröksége, a kereszténység hatalommá válása megakadályozta, hogy a keresztény pacifizmus abszolúttá váljék. Az egyház sohasem ítélte el a háborút, a harcosok minden fajtáját. Bár az egyháznak voltak fenntartásai a hadakozással szemben, de a kereszténység és a háború, az egyház és a harcosok nem álltak ellentétben egymással, jól együtt éltek, megfelelő szimbiózisban. Egyre nő Nyugaton is a harcos szentek kultusza (Mór, György, Mihály, Sebestyén) — harcos fejedelmeket avatnak szentté: Magyarországon I. Istvánt és I. Lászlót, Franciaországban IX. Lajost, majd Charles de Blois-t, Németországban II. Henriket, valamint több skandináv, angolszász és szláv fejedelmet.

Már a Karoling-korban elrendelte Agobard lyoni érsek, hogy a templomból minden harci jelenetet száműzni kell (nyilván mert voltak ilyenek a templomokban), noha a román és gótikus stílusú templomok szobrai, freskói, üvegablakai mindmáig tele vannak harci jelenetekkel, fegyverekkel, hadi zászlókkal. A hadijelvényeken megjelenik a kereszt jele. Az egyház díszei részben katonaiak, a hadi jelvények részben vallásosak.

Az ütközeteket vallási szertartások előzik meg, csata közben a papok a győzelemért imádkoznak, a csatakiáltásokkal Istent és a szenteket hívják segítségül. (Szűz Mária, Szent Péter, Szent Mihály, Szent György, Szent Dénes, Szent Jakab, Szent Ivó, Szent László stb.).

Csata után egyházi szertartással temetik el az elesetteket, Te Deumot tartanak. A győzelmek emlékére templomokat, kápolnákat, apátságokat alapítanak, vallásos szobrokat emelnek. A templomokban nem csak fegyvereket őriznek, melyeket fogadalmat tevő harcosok otthagytak, hanem a legyőzött ellenfél zászlóit is.¹

II.

A nyugati kereszténység főpapjai a középkorban nem vonták ki s nem is vonhatták ki magukat a hadszervezés, hadbavonulás sőt olykor a fegyveres harc terhe alól. A Meroving-kori frank királyságban a gallo-római származású püspökök egy része is laikus volt korábban — az V–VI. században római hivatalnok, vagy a VII. században nemesi udvari tisztviselő. A legtöbb hivatalnok a VI. század derekára válik pappá, még comesek és dux-ok is püspökökké akarnak lenni. Ez összefügg a comesi

¹ Az ókori és középkori kereszténységnek a hadakozáshoz, a háborúhoz való viszonyáról s e viszony fokozatos átalakulásáról: *Wilhelm Erben*: *Kriegsgeschichte des Mittelalters*. München-Berlin, 1929. Beiheft 16. der *Historischen Zeitschrift* 53–58. o.; *Carl Erdmann*: *Die Entstehung des Kreuzzuggedankens*. Stuttgart, 1935. *Forschungen zur Kirchen- und Geistesgeschichte* 6. passim.; *Hans Eberhard Mayer*: *Geschichte der Kreuzzüge*. Stuttgart, 1965, 22–27. o.; *Leopold Auer*: *Kirche und Krieg im Wandel der Geschichte*. MiÖG 1974. 181–188. o.; *Ernst-Dieter Hehl*: *Kirche und Krieg im 12. Jahrhundert. Studien zu kanonischem Recht und politische Wirklichkeit*. Stuttgart, 1980. *Monographien zur Geschichte des Mittelalters*. Band 19. passim.; *Philippe Contamine*: *La guerre au moyen age*. Paris, 1980. *Nouvelle Clío*, 423–446., 462–477. o.; *R. A. Markus*: *Saint Augustine's Views on the Just War*. In: *The Church at War*. Ed. by *W. J. Sheils*. London, 1983. *Studies in Church History* 20. 1–13. o.; *Christopher J. Holdsworth*: *Ideas and Reality: Some Attempts to Control and Defuse War in the Twelfth Century*. Uo. 59–78. o.; *Colin Morris*: *Propaganda for War. The dissemination of the crusading ideal in the twelfth century*. Uo.: 79–101. o.; *Jean Flori*: *L'ideologie du glaive. Préhistoire de la chevalerie*. Genève, 1983. 10–28. o.; *Maurice Keen*: *Chivalry*. New-Haven and London, 1984. 44–63. o.; A mozlim és keresztény „szent háborúról” *Albrecht Noth*: *Heiliger Krieg und heiliger Kampf in Islam und Christentum*. Beiträge zur Vorgeschichte und Geschichte der Kreuzzüge. Bonn, 1966. *Bonner Historische Forschungen*. Ed. *Max Braubach*. Band 28. passim.; A bizánci harcos szentekről: *Sánta György*: *A harcos szentek bizánci legendái*. Budapest, 1943. passim.; A lovagságról I. elsősorban: *Das Rittertum im Mittelalter*. (Arno Borst) *Wege der Forschung*. Band CCCL. Darmstadt, 1976. c. tanulmánykötet s a benne felsorolt irodalmat, azon kívül: *J. Flori* és *M. Keen* l. m. és *Gerd Althoff*: *Nunc fiant Christi milites, qui ducum extiterunt raptores*. Zur Entstehung von Rittertum und Ritterthos. Saeculum, 1981., 317–333. o.

Az ókori és koraközépkori keresztény vallás és a háború viszonyának rövid áttekintése után felmerülhet a kérdés: hogyan befolyásolta a kereszténység a korabeli hadseregek hatékonyságát?

A hanyatló Római Birodalom hadseregei kevés hadseregrel dicsekedhetnek, s a Birodalom lakói egyáltalán nem tűnnek ki harciasságukkal. Hogy ehhez hozzájárult-e a kereszténység elterjedése, s milyen mértékben, azt nehéz volna megmondani. Mindenesetre tűzának látszik az az álláspont, hogy a keresztény pacifizmusnak döntő szerepe lett volna a Birodalom bukásában. A jelek szerint a Birodalom lakossága közömbössé vált, nem érdekelte, fennmarad-e a Birodalom, vagy sem. Ehhez hozzájárulhatott a kereszténység békeszerető és nagyon is a túlvilágra koncentrált ideológiája, de azt is feltételezhetjük, hogy az egyébként is háborúellenes, önmagát megvédeni nem tudó és nem is akaró római lakosság alakította a keresztény ideológiát ennyire békeszeretővé. Erre azért kell gondolnunk, mert más népek körében, más történelmi viszonyok között a keresztény ideológia is másként viszonyult a háborúhoz. Semmi esetre sem mondhatjuk, hogy pl. a frank hadsereg hatékonyságát a kereszténység csökkentette volna, amíg a frank királyság virágjában volt. Itt inkább az ellenkező volt a fejlődés iránya, még a keresztény papság egy része is hadakozóvá vált. A frank főpapság elvilágiasodásával (és harciassá válásával) szemben a Winfrid-(Szent Bonifác)-féle egyházi reform együtt járt a háború és a hadi mesterség újra szigorúbb megítélésével. Nem tudhatjuk, hogy az említett egyházi szerzők javasolta büntetések, melyekkel a háborúban embert ölő harcosokat akarták sújtani, milyen mértékben váltak valóssá. Csak halvány gyantánként említjük meg: a viking—magyar—szaracén támadások idején a Frank Birodalom népei egészen különösen tehetetleneknek bizonyultak, s kérdés: nem járult-e ehhez hozzá a hadimesterség egyházi elítélése? Milyen elszántsággal és lendülettel harcolhatott az a vitéz, akire a győzelem után penitencia, böjt, megaláztatás várt? A keresztény ideológia e pacifista hulláma a XI. században hosszú időre háttérbe szorult. Egyáltalán nem mondhatjuk, hogy a java középkorban a keresztény ideológia csökkentette volna a hadseregek hatékonyságát. Éppen ellenkezőleg: hatékony harci ideológiává vált. A háborúellenes elvek maradványaként a pápák és zsinatok időnként tilalmazták a „tömegpusztító fegyver”-nek tartott számszerű keresztények ellen való használatát és a sok halálessel járó lovagi tornát, de az előbbi semmi, az utóbbit igen csekély eredménnyel.

A kereszténység — jól tudjuk — az európai középkor igen erős hatású ideológiája volt. Hatása alól az egyes országok vezetői semmi esetre sem vonhatták ki magukat, de ez nem is volt szándékukban. Esménykép a kegyes (pius) uralkodó, s közméret tény az egyház igen nagy befolyása, igen erős hatalmi pozíciója. Ez általános jelenség. Voltak azonban országok, és uralkodók, ahol és akiknél az uralkodó jámborsága s az egyházi befolyás különösen erős volt. Annymra, hogy ez már hátrányosnak bizonyult. Ilyennek tűnik a vizigót királyság — *I. Hermann Aubin*: *Stufen und Formen der christlich-kirchlichen Durchdringung des Staates im Frühmittelalter*. *Fest-Schrift für Gerhard Ritter zu seinem 60. Geburtstag*. Tübingen, 1950. 61–86. o. — s ilyenek tűnik bizonyos korszakaiban az angolszász királyok uralma is, kiknek a túlzott mértékű egyházi adományok miatt kevés pénzük maradt fegyverkezésre. Nem volt persze ilyen — virágkorában — a frankok állama. Martell Károlynak (714–774) az egyházi vagyvonnhoz kellett nyúlnia, hogy az arabok ellen megfelelő lovassereget állíthasson fel. Természetes, hogy emiatt „egyházi sajtója” hosszú ideig igen rossz volt. A Frank Birodalom uralkodója volt viszont az a Jámbor Lajos (814–840) is, aki a túlzottan „kegyes”, túlzottan egyházi befolyás alatt álló, s ezért sikertelen uralkodó prototípusává vált. Ilyen uralkodók máshol is akadtak s olykor negatív jelzőket is kaptak kortársaiktól, így III. Konrád (1138–1152) német király, kit honfitársai „Pfaffenkönig”-nek csúfoltak. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a középkor nagy megbecsülésnek örvendő, szentté avatott királyai általában nem voltak sem egyszóval jámborak, pacifisták, vagy nyomasztó mértékben egyházi befolyás alatt állók. Nem volt az „legklasszikusabb” szent király IX. Lajos francia király (1226–1270), nem volt II. Henrik német—római császár (1002—1024), de nem volt az a mi Szent Istvánunk és Szent Lászlónk sem. S meg kell említenünk, hogy az említett negatív értelemben „jámbor” király a középkori magyar királyok között nem is akadt.

(grófi) hatalom gyengülésével. A püspök hatalma sokhelyütt nagyobb a comesénél. A püspöknek egyik kötelessége a király kísérése, ez pedig könnyen válhatott fegyveres összecsapásban való részvétellé.

A 400-ban tartott toledói zsinat elrendelte, hogy aki már teljesített hadi szolgálatot, nem szentelhető püspökké. Ezt a döntést a galliai zsinaton is átvették. Végre-hajtani azonban nem lehetett.

A püspök hadi tevékenységének legnagyobb része székvárosának megerősítése és védelme, ami, mint a „civitas” urának, kötelessége is volt. Ez az egyházi határozatok megtartását lehetetlenné tette számára. A VI. században alig tudunk olyan fegyveres összecsapásban való püspöki részvételtől, melyek nem a székváros körül történtek. Tours-i Gergely említi ugyan két püspököt: Gap-i Sagittariust és Embrun-i Saloniust, akik székvárosuktól távol különböző hadjáratokban is részt vettek, de a gallo—római származású püspökökre ez nem jellemző.

A VII. században egyre több a germán származású püspök. Egyre többször vesznek részt püspökök katonai akciókban. Megváltozik a püspökökhöz méltó életről vallott felfogás. A „Vita” irodalomban, a szentek életrajzaiban, a püspökök „szent” hírének fontos feltételevé változik — vitéségük. A püspök és a harcias nemesség közötti rokonság miatt a püspökök — ritkábban ugyan, mint a hadjáratokban — de a magánháborúkban, a fejedelmekben is részt vesznek.

A késő-Meroving-korban a frank püspökök erkölcsi nagyrészt elvadulnak, kialakul a püspök-desperado típusa, ki az állam szétesését a maga hasznára fordítja, mint Desideratus Chalons-i és Bobo Valence-i püspök.

A VII. században azonban a püspökök hadjáratokban való részvétele még nem általános. Azzá válik viszont a VIII. század elején. A neustriai és burgund térségben hatalmi vákuum keletkezik, melyet a főúri családok püspöki állások halmozásával próbálnak kitölteni. A püspöki székvárosok hódító hadjáratok kiinduló pontjaivá válnak. Főként Burgundia püspökei segítik arabellenes harcaiban Martell Károlyt — különösen Ainmar Auxerre-i püspök. Pippin maiordomus 712-ben az alemannok ellen vonuló serege élére egy püspököt állít.

Austrasiában a hadjáratokban való részvétel fokozatosan a püspökök lényeges feladatává válik, így Szent Bonifác kevés sikerrel harcolt a jelenség ellen. A püspök a nemesi társadalom része, annak etikáját, életstílusát kell követnie. A családi kapcsolatokat nem hanyagolhatta el. (Nem szabad eredetű püspököt a Meroving-korban nem ismerünk.) A Meroving-kor végén a frank püspökök egyre nagyobb része germán származású, egyre harciasabb s egyre kevésbé művelt.²

A Karoling-kori frank királyságban a püspökök hadakozása egyre általánosabbá válik. A bonifáci reform idején az elvadult frank klérust eltiltják a hadakozástól, különösen Austrasiában. Nagy Károly (768—814) 769-es kapitulárájában átveszi ugyan ezt a tilalmat, de még az ő uralkodása idején *kötelezik* a püspököket és apátokat a *személyes* hadbavonulásra. A főpapok csak igazolt betegség, vagy más komoly ok miatt maradhattak távol. Egyházi részről fenntartják azt a követelést, hogy a hadba vonuló püspök és apát személyesen ne harcoljon. De — mint a tilalom állandó ismétlése mutatja — ennek kevés hatása lehetett.³ Fulrad St. Quentin-i apáttól pl. Nagy Károly megkövetelte, hogy ő és lovasai pajzsával, lándzsával, hosszú és rövid karddal, íjjal és nyilakkal, valamint táborig szerszámokkal legyenek felszerelve.⁴ Nagy Károly idején a papi fegyverviselési tilalom nem szűnik meg — a püspököket

2 A Meroving-kor frank püspökeiről: Georg Scheibelreiter: Der Bischof in merowingischer Zeit. Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Band XXVII. Wien—Köln—Graz, 1983. passim; Arnold Pöschl: Bischofsgut und Mensa Episcopalis. Ein Beitrag zur Geschichte der kirchlichen Vermögensrechte. I. Teil. Die Grundlagen. Zugleich eine Untersuchung zum Lebensproblem. Bonn, 1908. 146—154. o.

3 A. Pöschl: i. m. 154—157. o.; Aloys Schulte: Der Adel und die Kirche im Mittelalter. Studien zur Sozial- und Kirchengeschichte. Kirchenrechtliche Abhandlungen (ed. Ulrich Stutz) 63—64. Heft. Stuttgart, 1910. 208—209. o.

4 Gustav Schnürer: Kirche und Kultur im Mittelalter. I. Paderborn, 1924. 361—362. o.

és apátokat csak *felmentik* e tilalom alól. A magas klerus militarizálódásának okai: 1. A főpapok katonaaállítási kötelezettsége Nagy Károly óta. Ezzel a főpap, amellet, hogy egyházi vezető, egy katonai egység parancsnokává s konkrét katonai-politikai értelemben a király vazallusává válik. A király szempontjából utóbbi funkciója volt a fontosabb. 2. A regionalizálódás és a IX. század második felétől a laikus apátok intézménye. 3. A normann, magyar és szaracén inváziók. Nagy Károly csak a királyság céljaira intézményesítette a főpapok katonai szolgálatát. A frank királyság bomlása idején azonban a hadakozó, hadvezér-egyháznagyok önálló erővé válva saját nagyúri céljaikért is fegyvert fognak.⁵

Itáliában az egyház katonai szerepe lényegesen kisebb. A későrómai időkben nem hárul rájuk katonai feladat, s lényegében ez vonatkozik a keleti gót, bizánci és langobard hódítás korára is. Sem a keleti gótok, sem a langobárdok nem igyekeztek összeolvadni a római lakossággal. A hadakozás privilégiumát maguknak tartották fenn. A püspök pedig a római lakosság képviselőjének számított. Az ariánus királyok alatt csak egy feladata volt: a katolikus római tömegek lojalitásának biztosítása. Ez az állapot csak fokozatosan változik meg a frank hódítás után.⁶

A vizigót Hispaniában erősebb a római folytonosság, mint a frankoknál. A királyi hatalom itt gyengébb, 589-ig a vizigót nemesség ariánus. A katolikus hitre térés után az egyház hatalma erősebb, mint bárhol másutt. A püspökök között itt alacsony származásúakat is találunk.⁷

A Frank Birodalom felbomlása után kialakuló Franciaországban és Németországban az egyháznagyok harciassága fokozódik.

Landbert Maastricht-i püspök (a 664 utáni belháborúk során ölték meg) életrajzána szerzője a püspök halálát még úgy írja le, hogy a püspök, mikor látja a közeledő ellenséget, kardot ragad, *amit kiválóan tudott kezelni*, de aztán eldobja kardját, mert inkább akar Krisztusban meghalni, mint igazságtalan ellenségre ellen győzni.⁸ Később szó sem volt más ilyen „önkorlátozásról” sem Franciaországban, sem a Reconquista során kialakuló új spanyol királyságokban, ahol minden előkelő loagnak nevezte magát. A XII. században egy francia püspök így szól a nagy Cid Campeadorhoz: „Ma elmondtam érted a Szentháromság miséjét, majd elhagytam hazámat és utánad jöttem, hogy én is megöljek néhány mórt. Dicsőséget akarok szerezni rangomnak és kezemnek, s az első sorokban akarok küzdeni, hogy jobban lesújthassak”. A ilyen főpapok sisakkal a fejükön, lándzsával a kezükben, lóháton nyargalva vezették templomuk ifjú papjainak felfegyverzett seregét, számukra a becsület, a hűség s a derekasság erényei éppen olyan fontosak, mint a kor lovagjainak az „Isten békéje”. Ez nem jelenti azt, hogy elvetik a harcot. „Sok-sok fáradság és küzdelem árán szerezhető meg ez a béke. Neve győzelem.”⁹

Különösen fontos volt a papság katonai szerepe Németországban. A részekre szakadt Frank Birodalom keleti részében kialakuló Németország első királyai a törzsi hercegek hatalmát olymódon igyekeztek visszaszorítani, s úgy akarták saját központi hatalmukat megerősíteni, hogy az egyháznagyokra, érsekekre, püspökökre, apátokra támaszkodtak, ezeknek adtak nagy birtokokat, s biztosítottak nagy befolyást és hatalmat. Ezek ugyanis, nem házasodván, nem igyekeztek birtokaikat át-

⁵ Friedrich Prinz: Klerus und Krieg im frühen Mittelalter. Untersuchungen zur Rolle der Kirche beim Aufbau der Königsherrschaft. Monographien zur Geschichte des Mittelalters. (ed. K. Bost—F. Prinz) Band 2. Stuttgart, 1971., 3—4. fejezet. Nem ritkák a hősi halott püspökök. A bécsi erdőnél vívott 791-es csatában pl. elesett Sindberg regensburgi püspök és Angilgramm metzi érsek, Nagy Károly palotakáplánja. (Bóna István: in: Magyarország története I./1. Budapest, 1984. 339. o.)

⁶ Georg Hauptfeld: Zur langobardischen Eroberung Italiens. Das Heer und die Bischöfe. MfÖG 91 (1983) 37—94. o.

⁷ H. Aubin: i. m. passim.; G. Scheibelreiter: i. m. 268—276. o.

⁸ G. Scheibelreiter: i. m. 264. o.

⁹ Georges Duby: A katedrálisok kora. Művészet és társadalom 980—1420. Budapest, 1984. (Ford. Albert Sándor és Fázsy Anikó.) (Eredeti: Genève, 1966—67 és Paris, 1976.) 45. o.

örökíteni, s nem a törzsi hercegektől, hanem a királytól függtek. Ez az államszervezési módszer, mely eleinte hatásosnak, célravezetőnek (később a gregoriánus reform után viszont rombolónak, a német állam egysége szempontjából végzetesnek) bizonyult, az egyháznagyokra nemcsak nagy politikai hatalmat ruházott, hanem jelentős katonai terheket is rótt. A német egyháznagyoknak hatalmas birtokaik után jelentős nagyságú katonai kontingenseket kellett kiállítaniuk. Ezt általában szívesen meg is tették, mert haderejük hatalmukat, politikai-társadalmi súlyukat is növelte. Az egyháznagyok jelentős része saját személyében is hadakozóvá vált. Ez aligha esett nehezeére, mert a német egyháznagyok többsége a harcias német nemességből származott. Így a 900 és 1500 között működő 166 mainzi, kölni, trieri és magdeburgi érsek közül 134 biztosan, 9 valószínűleg nemes (edelfrei) volt, 10 miniszteriális, 4 polgári és 9 bizonytalan származású. A mainzi és kölni érsekek IX—XV. századból ismert 1027 szuffraganeus püspöke közül 601 volt biztosan, 116 pedig valószínűleg nemes, 126 miniszteriális, 22 polgári, 5 szolga, 5 külföldi és 152 ismeretlen származású.¹⁰

Nagy Károly óta a püspököknek és az apátok egy részének személyesen kellett hadba vonulnia.¹¹ Közöttük akadtak jó hadvezérek is, így Barbarossa Frigyes nevezetes kancellárja, Dasseli Rajnald prépost, ki egyszer 10 lovaggal legyőzött 300 ravennai harcost, miközben maga is részt vett az ütközetben.¹²

A harcos nemességből származó egyháznagyoknak, mint a világi urakkal versengő „uraknak”, szükségük is volt harciasságukra. A püspököknek harcolnia kellett, mert nem volt, aki megvédje. A viking és magyar támadások elleni védelem terhe is nagyrészt a püspökökre hárult. A magyarok ellen vívott 907. évi ütközetben egy érsek és két püspök esett el. Mihály regensburgi püspök 949-ben egy, a magyar kalandozók ellen vívott csatában elvesztette egyik fülét. Miközben sebesült a földön feküdt, megtámadta őt egy szintén sebesült magyar, kit sikerült megölnie, s így megmenekült. 880 és 908 között összesen 9 püspök esett el csatában. A püspök, azon kívül, hogy katonákat állított ki s azokat maga vezette, gyakran a hadmérnökséghez és hadi építészethez is értett. Maga tervezte várait és erősítette meg székvárosát. Lotharingiában Nagy Ottó idején (936—973) 27 püspök működött. Ezek közül — a helyi összetűzéseket nem számítva — 9 szerepelt mint katona, ugyanakkor 28 német püspök tevékenykedett Itáliában, többségük katonai minőségben.

991 után majdnem minden évben vezetnek hadjáratot a szlávok ellen. Ebben a püspökök is részt vesznek. 983 és 1017 között maga a magdeburgi érsek tizenháromszor vonul hadba. Az egyháznagy csak kivételesen harcol saját személyében, de kereszttel, vagy hadijelvénnnyel a kezében, páncélosan, sisakosan gyakran áll csapatai élén. Máskor az utóvéd, a megerősített tábor, vagy a királyné személyének védelmét bízzák egy-egy püspökre.

Nagy Károly csak a király, a központi hatalom céljaira szervezte, intézményesítette a főpapok katonai szolgálatát. A IX—X. században azonban az egyháznagyok önálló területi hatalmi politikát folytatnak.

A főpapok katonai tevékenysége 955 után, a magyar veszedelem elmúltával sem csökkent, de katonai szolgálatuk ideológiája megváltozott. A IX. századi és X. századi eleji annalesek természetesen tartják, ha egy főpap hadakozik. A X. század második felében már *magyarázzák* a főpap hadakozását. Néha a csatában elesett főpap halálának körülményeit úgy írják le, mintha mártírhálált halt volna.

A cluny-i, majd a gregoriánus reform idején előfordult, hogy egy-egy püspök —

¹⁰ Aloys Schulte: i. m. 61. és köv. o. Schulte szerint a magas klérus „elnemesedése” nagy mértékben hozzájárult a régi német nemesség kihalásához, hiszen műve megírásakor, 1910-ben, csak 100 régi nemesi (edelfrei) nemzetség létezett Németországban. Kihalásukat a cölibátus nagyban elősegítette, még akkor is, ha nem minden főpap maradt gyermektelen. Thun-i Henrik baseli püspöknek pl. 20 fia volt, lányairól nem is szólva. (i. m. 293. o.)

¹¹ Uo. 208. o.

¹² Karl Hampe: Deutsche Kaisergeschichte in der Zeit der Salier und Staufer. 11. kiadás, Heidelberg, 1963. (átdolgozta Friedrich Baethgen). 158. o.

főként Lotharingiában — megtagadta a katonai szolgálatot, de az egyháznagyok hadakozó jellegén ez általában nem változtatott. Előfordul, pl. Brun kölni érsek esetében, hogy az egyházi reformer főpap, egyúttal hadakozó főpap.

A főpapok hadkötelezettsége a Stauf császárok idején nem azért szűnik meg, mert nem harciasak, hanem mert harciasságuk már magáncélokot szolgál.¹³

Magyarország első főpapjainak hadakozására nincs adatunk. Nem is valószínű, hogy Szent István püspökei harcias katona-főpapok lettek volna, mivel nagy többségükben bencés szerzetesekként kezdték pályájukat. Talán csak Bonipert pécsi püspök volt eredetileg is világi pap. A szerzetesek száma eleinte nagyobb, mint a világi papoké. Túlsúlyuk csak pár évtizedig tartott. A püspökök arra törekedtek, hogy minél előbb világi papokkal váltsák fel a kolostoraikból kiszakított szerzeteseket, akiknek eredeti funkciója a középkori egyházban nem a pasztoráció volt. A világi papokat a püspöki iskolákban képezték, nagyrészt már hazai ifjakkól, s így a papok második-harmadik nemzedéke már túlnyomórészt magyarokból állt. Eközben a főpapság fokozatosan alakult át — nagyrészt a magyar és a magyarrá vált jövevény arisztokrácia fiai-val való feltöltődés során — „Adelskirché”-vé, harcias nemesi klérussá.¹⁴

Az ilyen irányú változásról szóló első, de némileg bizonytalan adat 1044-ből való. A német krónikák Aba Sámuel király (1041—1044) ménfői csatavesztése alkalmából megemlítik, hogy Aba Sámuel aranyozott lándzsáján kívül püspökök és udvari papok is a győztes III. Henrik császár (1039—1056) kezébe kerültek.¹⁵ Eszerint Aba Sámuel seregében már püspökök és udvari papok is voltak. Az adatot azért mondjuk némileg bizonytalanak, mert nem nevezi meg a főpapokat, s a rövid közlésből az sem derül ki, hogy fegyveresen voltak-e jelen a csatában, ténylegesen harcoltak-e? Arra is gondolhatunk, hogy a krónikás esetleg csak dicsekvésükben említi a főpapok fogságba esését, hogy a győzelem nagyságát hangsúlyozza. Valószínűbb azonban, hogy valóban voltak püspökök és udvari papok Aba Sámuel seregében, s talán személyesen is részt vettek a ménfői csatában.¹⁶

1071-ben Salamon király (1063—1074) Géza és László hercegekkel együtt elfoglalta a bizánci kézen lévő Belgrádot. A gazdag zsákmány felosztása közben civódás támadt a király és a hercegek között. Az osztozkodás során a király egyik tanácsadója Frank püspök, aki talán a vár ostroma idején is jelen volt a király seregében.¹⁷

1074-ben Salamon király és a hercegek viszonya már ellenségessé vált. A krónika elbeszélése szerint Salamon királynak a szekszárdi apátságban tanácsadói azt javasolták, hogy fogják el a gyanútlanul vadászó Géza herceget és vakítsák meg. Ezt a „latin” Villermus apát kihallgatta, s értesülését levélbe foglalva követtel küldte el Gézához, kinek tanácsadói — a krónika szerint — Salamon gonosz tanácsadója, Vid ispán bűntársai voltak, s azt mondták neki, hogy az apátnak ne higgyen, mert az részeges ember. Salamon király végül elfogadta a gonosz tanácsot, amit Villermus apát ismét csak meghallott. Erre levetette a szerzetesi köntöst, világi ruhát vett fel, kardot kötött, lóra szállt és a herceghez sietett, hogy a vészhiért közölje vele.¹⁸ A kró-

13 A hadakozó német egyháznagyokra I.: *Edgar Nathaniel Johnson: The Secular Activities of the German Episcopate. The University Studies of the University of Nebraska Vol. XXX—XXXI.* Lincoln, 1932. 206—222. o.; *Friedrich Prinz: i. m. passim*; *Leopold Auer: Der Kriegsdienst des Klerus unter den sächsischen Kaisern.* MÖG. LXXIX. 1971. 316—407. o. Az államfővé önállósult főpap tevékenységére: *Heinrich Schmäding: Patriarch und Landesherr. Die weltliche Herrschaft des Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer.* Publikationen des österreichischen Kulturinstituts in Rom. I. Abteilung. Abhandlungen. I. Band. Graz—Köln, 1954. passim.

14 *Balics Lajos: A római katolikus egyház története Magyarországon.* I. k. Budapest, 1885. 94—95. o.; *Balanyi György: Vallásos élet — iskolák.* In: *Magyar Művelődéstörténet.* I. k. Budapest, é. n. 392—393. o.; *U. ö.: Szent István, mint a magyar keresztény egyház megalapítója és szervezője.* Szent István Emlékkönyv, I. k. Budapest, 1938. 329—359. o.

15 *Annales Altahenses maiores. 1044.* in: *Gombos I.* 98. „... lancea regis deaurata capitur; episcopi, capellani, principes alii complures retrahuntur”. L. még: *Ernst Steindorff: Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Heinrich III.* I. k. Leipzig, 1874. 208. o. „eine Menge von vornehmen Gefangenen geistlichen und weltlichen Standes.”; *Pauler I.* 88.

16 A püspökök és papok esetleg csak a harcosok biztatására és lelkiük erősítésére voltak jelen. Szokásos volt pl. a csata előtti közös imádkozás. L. pl. *BKK 1146. Gombos I.* 653.

17 *BKK 1071; Gombos I.* 633.; L. még: *Pauler I.* 119.; *Pauler Frankot gyulafehérvári püspöknek tartja.*

18 *BKK 1074; Gombos I.* 635.; *Pauler I.* 123.

nika leírásából kiderül, hogy az apátnak volt világi öltözéke, lova, kardja, s tudott lovagolni is. Feltehetőleg tudott bánni a karddal is, mert nem valószínű, hogy csak díszként kötötte volna oldalára. Nem érdektelen az sem, hogy egy bencés apátot részegességgel lehetett vádolni.

Kálmán király 1099. évi przemýsli vesztes csatájában két püspök is részt vett: Kupan (Koppány) és Lőrinc. Az orosz évkönyv a két püspököt a király „bojárjai” előtt említi, ezeknél fontosabbnak tartja őket. Az orosz évkönyv egy püspök haláláról beszél, a Képes Krónika azonban azt írja, hogy a magyar seregbe vereséget mérő kunok nyíllal átlöve megölték Koppány és Lőrinc püspököket és sok más vitéz harcost. A krónika tehát a két püspököt is harcosnak nevezi.¹⁹

Figyelemre méltó, hogy Ják nembeli Koppány püspök a krónika szerint Szent István Koppányt leverő serege vezérének, Wasserburgi Vecelinnek a dédunokája, s az sem érdektelen, hogy éppen a Koppány nevet viseli.²⁰

A papságnak a második-harmadik nemzedékben történő elmagyarosodása Balanyi György szerint erkölcsi süllyedéssel járt, a társadalommal szorosabb kapcsolatban lévő papságra jobban hatottak a társadalom bűnei. Ezt mutatják az 1092-es szabolcsi, az 1104-es és 1112-es esztergomi zsinatok intézkedései.²¹ Tegyük hozzá, hogy az új papok világi papok voltak és nem szerzetesek, s érthető, hogy a szerzetesek erkölcsese szilárdabb volt.

A zsinatok valóban a papság világias magatartásáról tanúskodnak, szólnak a részegeskedő és világiasan öltözködő papokról. A díszes ruházat leírásából nem szabad a korabeli magyar férfidivatra következtetnünk, mert Pauler Gyula megállapítása szerint a zsinati határozat a II. Orbán pápa (1088—1099) által összehívott melfi zsinat reprodukciója.²² Rendkívül humoros és „bájos” — és talán nem csak az akkori magyarországi viszonyokra jellemző —, hogy külön intézkedni kell az olyan papok büntetéséről, akiket a nemesek erőltetnek az ivásra és így részegednek le. A zsinat intézkedése annyira „életzagú”, hogy szépirodalmi feldolgozást érdemelne!²³

Az általában nemesi származású főpapok, vagy legalábbis közülük egy-kettő, rendszerint jelen vannak a királyok által vezetett hadjáratokban. Így Lőrinc érsek és más püspökök jelen vannak a magyar—morva határon 1116-ban vívott ütközetben. A morvák és a csehek gyors támadással bekerítik a magyar tábornokot, ahol a király és előkelői, erről nem tudva, a püspökökkel együtt isznak és lakmároznak. Lőrinc érsek a királlyal együtt elmenekül.²⁴ A magyar királyok nehezen nélkülözhetők volna a főpapok fegyveres segítségét, hiszen azok a szomszédos államok seregeiben is jelen voltak. Így az Álmos herceg szövetségében Kálmán ellen felvonuló német seregben 1108. szeptemberében ott volt a kölni érsek, a regensburgi, a passauai, a freisingi, az eichstädti, az augsburgi és a münsteri püspök.²⁵

II. Géza (1141—1162) 1146-os győzelmes Fischa menti csatájában is jelen vannak az egyháznagyok. Freisingi Ottó megemlíti, hogy az ifjú Géza királyt a csata előtt egy fából készült templomban avatják lovaggá a püspökök, a Képes Krónika leírása szerint pedig az ellenség ellen meginduló Géza seregében számos, különböző rangú pap van jelen.²⁶

19 Povesztii Vremennüh Let. In: *Hodínka Antal*: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Budapest, 1916. 57—61., 65., 76. o.; *Mathias Miechovius*: *Chronica Polonorum*. *Gombos* II. 1596.; A csatáról l. még: *Pauler* I. 428.; *Hodínka A.*: Kálmán királyunk 1099-i przemýsli csatája. *HK* 1913. 325—346., 524—344. o.

20 Koppány (Kupan) püspökről: *BKK* 1099.; *Gombos* I. 615.; *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig II. k. Budapest, 1901. 244. o.; *Sugár István*: Az egeri püspökök története. Budapest, 1984. 29—30. o. egeri püspökök véli. Lőrinc püspök feltehetőleg csanádi püspök volt, a Gellért-legenda szerint Szent Gellért után az ötödik csanádi püspök. (*Gombos* III. 2434.)

21 *Balanyi Gy.*: i. m. 393. o.

22 A határozatot l. *Endlicher* 358.; *Pauler* I. 188. A leírás inkább az itáliai divatra utal.

23 *Endlicher* 355.

24 *Cosmas Pragensis ecclesiae decanus* 1116. *Gombos* I. 807.; A főpapok nemesi származásáról l. *Balanyi* i. m. 400. o.

25 *Pauler* I. 214.

26 *Otto Frisingensis episcopus*: *Gesta Friderici I. imperatoris* 1146. *Gombos* III. 1768.; *BKK* 1146.; *Gombos* I. 653. „...sacerdotes et levite cunctique clerici, qui aderant...”

Az orosz évkönyvek tanúsága szerint II. Géza 1150-es halicsi hadjárata alkalmából seregében egy érsek és több püspök szerepel: egy Kuknis nevű érsek, kit Pauler Gyula Kőkényes esztergomi érsekkel azonosít és legalább két püspök, kiket Vladimirko halicsi fejedelem rábeszéléssel és ajándékokkal rábír arra, hogy a királynak — az előrehaladott őszi idő miatt (október vége volt már) a hazatérést javasolják. A magyar sereg a hadjáratot félbeszakítva visszatért Magyarországra.²⁷

Hasonlóan járt el Vladimirko Géza király 1152-es hadjárata alkalmából. Részben ajándékokkal, részben sebesültnak és bűnbánónak tetetve magát igyekezett befolyásolni a magyar király seregében lévő érseket és vezéreket, hogy a király és szövetségese, Izjaszláv nagyfejedelem bosszújától megmeneküljön, és nem is eredménytelenül. Pauler feltételezése szerint a nevezett érsek Martyrius esztergomi érsekkel azonos.²⁸

A harcias magyar püspökök természetesen nem maradtak érzéketlenek a keresztes háborúk eszméje iránt sem. Az első és második keresztes háború idején a magyar társadalom s a magyar főpapság számára a háború nem lehetett még vonzó — az első keresztes háború hadseregei részben ellenség módjára viselkedtek Magyarországon, s a második keresztes hadjáratban résztvevő két uralkodó közül is III. Konrád német király serege sem valami barátságos módon vonult át az országon. Semmi nyoma sincs annak, hogy a magyar urak (esetleg főpapok) közül bárki a keresztes seregekhez csatlakozott volna. A magyar társadalom passzivitása és idegenkedése J. R. Sweeney szerint 1169 után szűnik meg, s a harmadik keresztes háborúban már útnak indul egy magyar kontingens.²⁹ E kontingensben szerepel Csák nembeli Ugrin győri püspök, aki — úgy látszik — harci babérokra vágyott.³⁰ Mint tudjuk, III. Béla (1172—1196) visszahívta a magyar csapatok nagyobb részét Barbarossa Frigyes (1152—1190) seregéből, mert nem akart fegyveres összeütközésbe kerülni vejével, II. Izsák (1185—1195) bizánci császárral; a keresztesek és Bizánc között ugyanis ellenséges viszony alakult ki.³¹ A visszahívottak között volt Ugrin püspök is, ki eszerint nem jutott el a Szentföldre.³²

A világiás és hadakozó magyar püspökök közül — kiket talán némi elfogultsággal, de alapjában véve reálisan ír le az Imre királlyal (1196—1204) nem rokonszenvező Boncompagni³³ — többen elkísérték II. Andrást (1205—1235) az általa vezetett keresztes hadjáratba.

Kik voltak ezek?

Először is meg kell említenünk két püspököt, aki nem ment el Andrással a Szentföldre. Ezek közül Kalán pécsi püspök személye érdekesebb. Bor nembeli Kalán 1150 táján született. 1181—1183-ban III. Béla király kancellárja, 1187—1188-ban pécsi püspök. A pápától személyére szóló érseki címet kapott. 1188-ban fegyverszünetet hozott létre a magyarok és velenceiek között. 1193-ban püspöki hivatala mellett Horvátország és Dalmácia kormányzója. Kormányzónak mondja egy 1190-es oklevél is, de ennek hitelessége Karácsonyi János szerint erősen kétséges. 1214-ben tett

27 Pauler Gy.: II. Géza orosz—görög háborúi (1148—1156) HK 1890. 14. o.; Pauler I. 273—274.; Kristó Gyula: in: Magyarország története, I/2 k. 1202. o.

28 Az 1152-es hadjáratról a kijevi, moszkvai és tveri évkönyvek egybehangzóan szólnak. Hodínka A.: i. m. (1916) 177., 179., 181., 253., 255—256., 273. o. L. még Pauler I. 275., 280—282.; Kristó Gy.: i. m. 1206. o.

29 Az első három keresztes hadjárat és Magyarország viszonyára: Balics Lajos: i. m. II. k., I. rész. Budapest, 1888. 18—24., 114—119., 160—162. o.; Pauler I. 191—198., 199., 212., 264—268., 320., 329., 362.; II. 1—5. 11—12.; James Ross Sweeney: Magyarország és a keresztes hadjáratok a XII—XIII. században. Századok, 1984. 114—119. o.

30 Nem tévesztendő össze a műhi csatában 1241-ben elesett Csák nembeli Ugrin kalocsai érsekkel. Az itt említett Ugrin 1185-ben lett zágrábi püspök, 1188-ban győri püspök, majd 1204-ben esztergomi érsek. L. Mon. Strig. I. 169.

31 A magyarok visszahívásáról: Ansbertus clericus Austriensis, Gombos I. 295—296.; Pauler II. 4.

32 Pauler II. 4—5.

33 Boncompagni szerint a magyar főpapok és sok pap világi öltözékben, karddal, nyíllal felfegyverkezve jár. L. J. Loserth: Über einige Briefe zur Geschichte der letzten Babenberger, aus dem Briefsteller des Boncompagni. Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen. XXVI. 1893. 31—32. o. 11. jegyzet.; Pauler I. 356.

keresztes fogadalmat, de ezt 1217-ben — feltehetőleg magas kora és talán betegsége miatt — nem teljesítette. 1218-ban meg is halt.³⁴

Kétségtelenül nem ment el a keresztes hadjáratba a néhai Gertrúd királyné öccse, Berchtold kalocsai érsek sem. Ezt egyedül az egyébként igen alapos R. Röhricht állítja, félreértve II. András oklevelét.³⁵

Más egyháznagyok azonban tényleg elmentek II. Andrással.

Így Tamás egri püspök. Ő még kancellár és fehérvári prépost korában tett keresztes fogadalmat és a király a következő évi zsinatról való felmentését kérte Kalán pécsi és Péter győri püspökökkel együtt. Tamás egri és Péter győri püspök 1217 májusának utolsó napján kelt útra a királlyal együtt és augusztus 23-án érkeztek Spalato városába. Úgy látszik, Tamás püspök kevesellte II. András sokak által bírált rövid szentföldi tartózkodását, s nem tért vele vissza 1218 január elején, hanem csak 1219 szeptemberében indult vissza és haza is érkezett.³⁶

A királlyal szintén a Szentföldre vonult Péter püspök sorsát nem ismerjük ilyen pontosan. Kétségtelen, hogy a Szentföldön vesztette életét.³⁷ Kétséges azonban, hogy hazatért-e, mint Pauler véli és újra kiment a Szentföldre s ekkor esett el, vagy haza sem tért közben?³⁸

Több forrás is említi, hogy Damietta ostroma alatt 1219-ben két magyar püspök meghalt. Pauler úgy véli, hogy ezek Péter győri és Simon váradi püspökök lehettek, kik közül 1219-ben Péter már másodikban járt a Szentföldön, Simon pedig ekkor ment ki először. Ezt azzal indokolja, hogy 1219-ben csak a győri és a váradi püspöki székben találunk új püspököket.³⁹

Elment a Szentföldre Uriás (Uros) szentmártoni (pannonhalmi) apát is. Valószínűleg 1218 végén, a királlyal együtt ért haza, szárazföldi úton.⁴⁰ Uriás erélyességét számos oklevélből ismerjük, s még késő aggkorában is megvédte a szentmártonhegyi apátságot a mongol seregek ellen.

Az 1217—18-as keresztes hadjáratban részt vevő egyházi személyek közül ismerjük még Sándor erdélyi prépostot.⁴¹ és három ciszterci szerzetest: két papot és egy conversus frátert.⁴²

34 Kalán püspökről: *Karácsonyi János*: A puszta-szeri monostor kegyurai. Budapest, 1897. 12—17. o.; *Fejér III./1. 277.*; *Makkai László—Mezey László*: Árpád-kori és Anjou kori levelek. XI—XIV. század. Budapest, 1960. 323. o., 194. jegyzet. Eszerint vitéz katona volt, s 1190—94 között „véresen visszaverte a velenceiek támadását.” Forrásra való hivatkozást azonban itt nem találunk. Kalán püspököt egyébként igen komoly vádakkal illették: megvádolták III. Béla király megmérgezésével, 1203-ban pedig azzal, hogy unokahúgával vértöröző viszonyt folytat. A vádak nem tudták rábizonyítani. (*Karácsonyi J. i. m.* [1897] i. h.) Kalán püspökről l. még: *Pauler II.* 7—8., 12., 30., 35—37., 40., 58., 494., 491., 495., 497., 592.; *Tkaléc*: I. 5—6.; Tévesen írja *Lányi Károly*, hogy Kalán is hadba vonult. (*Lányi K.*: Magyar egyháztörténet I. k. Esztergom, 1866. 655. o.)

35 *Reinhold Röhricht*: Studien zur Geschichte des fünften Kreuzzuges. Innsbruck 1891. 24. o. II. Andrásnak a Szentföldön kiadott 1217. évi oklevelében (*Fejér III./1. 233—236.*) csak Péter győri és Tamás egri püspök szerepel mint jelenlévő és természetesen az oklevelet író Ugrin kancellár. A többi egyházi és világi méltóságok, köztük Berchold érsek csak mint „időhatározók” szerepelnek az oklevél végén.

36 Tamás püspökről l.: *Franciscus Pipinus Bononiensis*: Liber de acquisitione Terrae Sanctae. *Gombos II.* 949.; *Johannes de Tulbia*: Gesta obsidionis Damiatiae. *Gombos II.* 1311.; *Johannes de Tulbia*: Liber duelli Christiani in obsidione Damiatiae exacti. *Gombos II.* 112.; *Oliverus scholasticus Colonensis*: Historia Damiatina. *Gombos III.* 1746—1747.; *Oliverus* szerint az egri püspök Damietta előtt elesett. Ez tévedés, mert Tamás püspök kétségkívül hazatért Magyarországra, s később esztergomi érsek lett. *Röhricht*: i. m., 31., 79. o.; *Pauler II.* 59., 63., 71., 83., 87—89.; *Sugár István*: i. m. 62—64. o.; *Vasshegyi Emília*: II. Endre keresztshadjárata, Budapest, 1916. 28. 55. o.

37 A győri püspöknek a Szentföldön tartózkodására: *PR.* I. 643.; *Gombos II.* 949.; *Gombos III.* 1746.

38 *Pauler II.* 71 és 500.; *Hatala Péter*: Magyar keresztesek 1217—18. Magyar Sion, 1864. 933. o. Szerinte Péter győri püspök a „fáborhegyi csatában” esett el. Forrásra nem hivatkozik. *Makkai L.—Mezey L.*: i. m. 323. o. 194. jegyzet. Győregyházmezei Almanach, 1968. 28. o.

39 *Pauler II.* 71., 500.; A magyar püspökök 1219. szeptember 14-én Damiettánál történt elestéről: *Albertus Milioli* notarius Regiensis. Liber de temporibus et aetatibus ab a. 1—1286. *Gombos I.* 49.; *Annales Reinhardtsbrunnenses*. *Gombos I.* 192.; *Chronica S. Petri Erfordensis moderna*. *Gombos I.* 472.; *Franciscus Pipinus Bononiensis*. *Gombos II.* 951.; *Jacobus de Vitriaco*: Historia Orientalis. *Gombos II.* 1220.; Megjegyzendő, hogy a források egy része 1218-as évet említ. 40 Uriásról: *Fuzhoffer—Czinár* 69—79.; *PR.* I. 124—125., 646.; *ÁUO I.* 168. Feltehetően ő később indult el, mert még részt vett a lateráni zsinaton.

41 *R. Röhricht*: i. m. 80. o.

42 *Békefi Remig*: A zirci, pilisi, pásztói és szent-gothárdi ciszterci apátságok története I. a pilisi apátság története 1184—1541. Pécs, 1891. 161. o. II. András már 1212-ben megkereste a ciszterci nagykáptalant, belegyezését kérve, hogy szentföldi útjára két ciszterci papot és egy conversust magával vihessen, ebbe a nagykáptalan bele is egyezett. *Békefi* úgy véli, hogy a pilisi apátsághoz tartoztak. A ciszterci szerzeteseknek feltehetőleg nem volt harci feladatuk. András király kíséretében volt még Pontius, a magyarországi templomosok vezetője: *R. Röhricht* i. m. 24. o., de ez természetesen dolog volt; a lovagrendeknek, melyekről később szólunk, a hadakozás volt a fő feladata.

II. András papi kísérői közül a végére hagytuk Ugrin kancellárt, a későbbi kalocsai érseket. Nem véletlenül. Csák nembeli Ugrin ugyanis a hadakozó magyar főpapok legkiemelkedőbb személyisége.⁴³ Nem mondható nagy túlzásnak Hermann Egyed véleménye, mely szerint a tatárjárás idején Kálmán herceg mellett ő volt az egyetlen katonai tehetség.⁴⁴ Ugrin 1219-ben nyerte el a kalocsai érseki széket. Nem sokkal később újra a Szentföldre akar vonulni a veszprémi püspökkel, a nádorral és több nemessel együtt, s 1220-ban maga III. Honorius pápa (1216—1227) tanácsolja neki útjának elhalasztását.⁴⁵ Nem tudunk róla, hogy szándékát később megvalósította volna. Hitvédelmi és harcok tevékenységét a következőkben a boszniai bogomilok ellen kellett gyakorolnia. A bogomilok tanai élesen eltértek a katolikus egyház sőt általában a kereszténység tanaitól, s olyan erősen meggyökereszkedtek Boszniában, hogy végül is nem sikerült őket úgy „kigyomlálni”, mint a hozzájuk hasonló tanokat valló albigenéseket Dél-Franciaországból.⁴⁶

III. Honorius pápa már 1221-ben utasítja Accontius pápai követet, hogy szólítsa fel a magyar királyt és püspököket az eretnekek elleni harcra.⁴⁷ Ugyanígy értelemben ír 1222-ben az esztergomi érseknek. Levelében fegyveres harcra szólítja fel őket az eretnekek és támogatóik ellen.⁴⁸ Ugrin érsek szívesen és hatékonyan vehetett részt e harcban, mert a pápa 1225-ös levelében ezért kifejezetten megdicséri.⁴⁹ Ugrin a bogomilok elleni harcra 200 márkát adott Jánosnak, Margit volt bizánci császárné fiának, ki a „Szerémség ura” címet viselte⁵⁰, de ez nem váltotta be ígérését, mint III. Honorius 1227. január 15-i leveléből kiderül.⁵¹ Ugyanez évben, de ezt megelőzőleg, január 11-én Honorius megerősíti a kalocsai érsekséget és káptalant Pozsega vára és tartozékai birtokában. A várat Ugrin érsek vásárolta a királytól, s ezzel a trónörökös (Béla) is egyetértett. A vár megszerzésének célja a kalocsai érsekség megerősítése s különösen az eretnekek összezúzása volt.⁵² IV. Ince pápa (1243—1254) 1247. augusztus 26-án Lyonban kelt levelében a bogomilok elleni küzdelem céljából sürgeti, hogy ha lehetséges, a kalocsai érsekségnek kell alávetni a boszniai püspökséget, s megemlíti a korábbi kalocsai érsek, tehát az 1241-ben Muhinál elesett Ugrin harcát az eretnekek ellen, mely azonban nem eredményezett tartós sikert.⁵³

Nem adhatunk tehát igazat Hodinka Antalnak, ki Horváth Mihály, Strausz B. és Salamon Ferenc álláspontjával vitatkozva azt igyekszik bizonyítani, hogy Ugrin érsek nem erőszakkal, hanem békés úton igyekezett a boszniai eretnekséget felszámolni.⁵⁴ A felsorolt forrásadatok, s nem utolsó sorban Ugrin érsek egyéniségének és 1241-es szereplésének ismerete kizárja ezt a feltételezést. Hodinka, ki letagadja és vitapartnerei, kik elítélik Ugrin érsek módszereit, többek között, mert meggyűlöltette Boszniában a magyarokat, s később megkönnyítette a török hódítást, egyaránt koruk, a XIX. század második fele elfogultságában szenvednek. Ugrin érsek ugyanis azt cselekedte, amit előljárói, kora és lelkiismerete megkövetelt tőle. Az eretnekek

43 Nem tévesztendő össze a már említett Csák nembeli Ugrin kancellárral, ki zágrábi, majd győri püspök, végül esztergomi érsek volt és Csák nembeli Ugrin császári préposttal, majd spalatói érsekkel. (Pauler II. 3., 4., 11., 33—35., 474., 485., 490., illetőleg Pauler II. 210—212., 229., 474., 523.)

44 *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. 111—112. o.

45 1220. *Fejér* III/1. 288—289.

46 A középkori eretnekségekről s különösen a bogomilokról: *Kulcsár Zsuzsanna*: Eretnekmozgalmak a XI—XIV. században, Budapest, 1964.; *Szántó Konrád*: A katolikus egyház története I. k. Budapest, 1983. 439—444. o.; *Herbert Grundmann*: Religiöse Bewegungen im Mittelalter. Hildesheim, 1961. 476—523. o.; *U.é.*: Ketzergeschichte des Mittelalters. Göttingen, 1963.

47 1221. *Theimer* I. 31.

48 1222. *Theimer* I. 31. „...contra hereticos ipsos, nec non receptatores et fautores eorum exurgant viriliter et potenter.”

49 1225. *Theimer* I. 55. „...ad profigandos Haereticos de Bozna, Soy et Wossora ... te viriliter accinxisti.” Megerősíti a király Ugrinnak tett földadományát.

50 Pauler II. 92., 504.

51 1227. jan. 15. *Fejér* III/2. 101.

52 *Fejér* III/2. 100. „...specialiter pro Haereticis de finibus illis penitus profigandis”.

53 1247. *Fejér* IV/1. 467. „...ad extirpationem huius villi non sine magna effusionis sanguinis ...” 1227. jan. 11.

54 *Hodinka Antal*: Egyházunk küzdelme a boszniai bogomil eretnekekkel. In: Munkálatok. Kiadta a budapesti növendékpapság magyar egyháziroldalmi iskolája. Ötvenedik évfolyam, II. kötet. Budapest, 1887. 133—250. o. Különösen 136—137. és 219—220. o.

elleni fegyveres harcra a pápa szólította fel, s a kor felfogása szerint ezért dicséretet érdemelt. Hogy azután a boszniai bogomil eretnekséget nem sikerült úgy felszámolni, mint a dél-franciaországit, annak talán az lehetett az oka, hogy nem sikerült ellenük olyan méretű hadjáratot szervezni.

Ugrin érsek egyéniségét az 1241-es év tragikus eseményei során ismerhetjük meg legjobban. Kétségtelen, hogy e korban nem ő volt az egyetlen hadakozó főpap. A „latinabb” környezetben élő, a papság hadakozását kevésbé természetesnek tartó Spalatói Tamás azt írja a muhi csatába vonuló magyar főpapokról, hogy nemcsak a józan egyházi mértéknek megfelelő familiát vezettek, hanem gazdagságuk miatt nagy katonai egységeket (*magnas militum acies*). Megemlíti Rátót nembeli Mátyás esztergomi és Ugrin kalocsai érseket és püspökeiket, akiket sok pap követett s ezek mind a király táborába gyűltek, mint az áldozati juhok.⁵⁵

Csák Ugrin érsek mindenestre másként viselkedett, mint az áldozati juhok szoktak. Inkább úgy, mint a kor vitéz, de fegyelmetlen lovagi harcosai. A Pest határában gyülekező magyar hadsereg vitézeinek Béla király megtiltotta, hogy a szemük láttára garázdálkodó tatárokkal szembeszálljanak. A heves vérű Ugrin nem tudta elviselni, hogy a tatárok a szeme láttára öldököljenek, s hogy a magyar király serege gyávnának tűnjék, ezért néhány emberével (*cum paucis de suis*) ellenük ment, hogy összecsapjon velük. A tatárok hátat fordítottak neki, s lassan visszavonultak. Erre Ugrin teljes vágatában (? *pleno cursu*) üldözőbe vette őket. A visszavonuló tatárok gyorsan átkeltek egy mocsaras részen. Ugrin figyelmetlenül behatolt e mocsaras terepre övéivel, de nehezebb fegyverzetének súlya miatt nem tudott sem átmenni, sem visszafordulni, benn rekedt a mocsárban. A tatárok megfordulva körülvették a mocsarat és nyilazni kezdték az érseket és embereit. A kis csapat több tagját megölték és Ugrin csak három, vagy négy emberével tudott visszatérni a királyi sereghez, megsejyenyülve és haraggal, mert több embere elveszett és azért is, mert a király senkit sem küldött segítségére.⁵⁶

Ugrin itt tipikusan vitéz és meggondolatlan lovagként viselkedik, aki mindenképpen támadni akar, s nem sokat törődik a körülményekkel, a támadás következményeivel, de a vezér — aki ez esetben éppen a király — parancsaival sem.

A vitéz Ugrin a tragikus muhi csata egyik hőse volt.

A tatárok első támadásakor a király öccse, Kálmán herceg vonult ellenük fegyvereseivel, őt követte Ugrin érsek a maga csapatával. Spalatói Tamás külön is kiemeli, hogy Ugrin rendkívül harcias, a hadakozásra alkalmas és bátor ember volt. A magyaroknak sikerült ezt az első tatár rohamot visszaverniük, s a támadó tatárok vesztesége is tetemes volt. A tatár támadás helyén, a Sajó hídjánál őrseget hagytak és visszavonultak táborukba. Itt Kálmán, Ugrin és a templomosok mestere nem tértek éjjeli nyugalomra, mint a többiek, hanem egész éjjel fegyverben virrasztottak, s így ők vették észre a tatárok újabb támadását. Egyetlen ékbe tömörülve (*in unum cuneum conglobati*) a tatárookra rohantak és egy ideig vitézül harcoltak ellenük. A számbeli túlerővel azonban nem bírtak, és számos halottat veszítve vissza kellett vonulniuk a táborba. Itt Ugrin hangos szavakkal szidalmazta Béla királyt hanyagsága miatt, a nagyurakat pedig gyávaságuk és puhányságuk miatt, mert álmukból felkelve nagyrészt még mindig nem voltak harcra kész állapotban. A király és Ugrin buzdító szavai után azok, akik már összeszedték magukat a „három vezérrel” (Kálmán, Ugrin és a templomosok mestere) újra a tatárookra támadtak.

Ugrin érsek — a papok hadakozását egyébként helytelenítő Spalatói Tamás szerint — olyan erővel támadt a tatárookra, hogy azok, mint a mennykőcsapástól, kiáltozva menekültek csapásai elől. Hasonló vitézséggel harcolt Kálmán herceg és a templo-

⁵⁵ *Thomas Spalatensis archidiaconus: Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatensium. Gombos III. 2233.*

⁵⁶ *M. Rogerii canonici Varadiensis Carmen Miserabile super destructione regni Hungariae temporibus Belae IV. regis per tartaros facta. Endlicher 268—269.*

mosok csapata is, de végül a túlerő elnyomta őket. Kálmán és Ugrin sebesülten menekültek vissza a táborba, a templomos mester pedig az egész templomos csapattal együtt (cum tota acie latinorum) — hősi halált halt. A vert magyar sereggel menekülők közt egy mocsárban lelke halálát a vitéz kalocsai érsek, kiben Rogerius szerint az előkelők, középrendűek és közrendűek a legjobban bíztak.⁵⁷

Ugrin nem az egyetlen főpap volt, ki a muhi csatában vesztette életét. Ott halt meg Mátyás esztergomi érsek, kit a király hűsége miatt nagyon kedvelt, tanácsaira hallgatott, György a nemes származású és tudományokban jártas győri püspök, Rénoald (Reynoldus) erdélyi és nyitrai (!) püspök, Miklós a nemesi származású szebeni prépost és királyi alkancellár, aki „mielőtt alávetette volna magát a halál kényszerűségének” egy előkelő tatárt kardjával megölt, Eradius bácsi főesperes és Albert mester, a jogtudó esztergomi főesperes.⁵⁸

A király seregébe igyekezett a beteg Bulcsu (Bulzo) csanádi püspök is Barc fia Miklóssal meg más nemesekkel és családjukkal együtt. Csapatukat a Kötöny fejedelem megölése miatt bosszúra vágyó kunok verték szét. A székéren fekvő püspököt sikerült a csatából kimenteni.⁵⁹

Benedek váradi püspök, nagy sereggel igyekezvén a király táborába, meghallotta, hogy a tatárok elpusztították Eger városát, védőit megölték, kincseit elrabolták. A püspök, mivel néhány nappal korábban legyőzött egy kisebb tatár csapatot, bízott magában és az Egert elpusztító tatárok után sietett, hogy a fellelhető (egri) kincsek töredékeit (fragmenta) összegyűjtse, ne hogy elveszenek. Benedek püspök a hadicselt alkalmazó tatároktól vereséget szenvedett, de kevesedmagával sikerült Váradra visszatérnie, majd egy idő múlva néhány vitézt maga mellé véve a Dunántúlra távozott és megmenekült.⁶⁰

Megmenekült Bertalan pécsi püspök is, ki katonáival együtt nem az úton, hanem a mezőn futott a tatárok elől. Kevés tatár üldözte őket, s szerencséjükre szembe találkoztak Kán nembeli Gyula fia László somogyi ispán seregével, mely kibontott zászlókkal — a vereségről nem tudva — igyekezett a király táborába. Bertalan a magyar zászlókat felismerve az ispánhoz kanyarodott, a tatárok pedig a sok fegyveres láttára visszahúzódtak és másokat kezdtek üldözni. Bertalan püspök így László ispánnal együtt megmenekült.⁶¹

A muhi katasztrófától s az ott elesett egyházi személyek nagy számától függetlenül találó Balanyi György megállapítása: „az egyház lélekben sosem helyeselte” hogy papjai személyesen harcoljanak.⁶² A harcban, a háborúban való személyes részvétel, a személyesen, saját kézzel való emberölés a pap számára valóban nehezen volt összeegyeztethető a keresztény tanítással.⁶³ Ez a „lélekben nem helyeslés” érezhető az 1279-es budai zsinat határozataiban, melyek a rendkívül harcias korszakban a papok fegyverviselését és hadakozását bizonyos fokig mérsékelni igyekeztek. A zsinat részletesen szabályozza a főpapok öltözetét „mikor lovagolnak”, mikor a királyt háborúba kísérik, s olyan hadjáratokba mennek, melyek szükségesek, s a kánonok által nem tiltottak. Eltiltja a zsinat a papokat a felkelésektől, verekedésektől, rablástól, fosztogatástól, gyűjtogatástól. A pap ne keveredjék háborús cselekményekbe, kivéve, ha saját egyháza, vagy hazája (patria!) védelméről van szó, de akkor se vegyen részt támadásban, vagy üldözésben, hanem csak amennyire a szükség megkívánja, a védelemben, és személyesen akkor se harcoljon. Tilos a papnak kardot,

57 Ugrin szerepléséről l. Spalatói Tamás és Rogerius leírását, *Gombos* III. 2234—2236.; *Endlicher* 271—277.

58 *Endlicher* 276—277.

59 *Endlicher* 271—272.

60 *Endlicher* 272—273.

61 *Endlicher* 276.

62 *Balanyi Gy.*: i. m.; *MMT* I. 429. o.

63 Nem véletlen, hogy a részben vagy teljesen kifejezetten hadakozás céljából alapított szerzetes lovagrendek harcoló tagjai szerzetesek voltak ugyan, de nem voltak papok.

vagy nagyobb kést viselnie, kivéve, ha félelemből teszi s erre előjárója engedélyt adott.⁶⁴

Hogy e rendelkezéseknek milyen volt a foganatjuk, az persze kérdéses. Nem gondoljuk, hogy a XIII. századi magyarországi klérus hadakozó volta, harciassága a zsinat hatására esőkent volna.⁶⁵

Nemcsak a hadakozó főpap, hanem annak nemesi rokonsága is fontos és hasznos volt a király és a honvédelem számára. Béla király Artolph erdélyi püspököt át akarta helyezni a győri püspöki székbe, s ehhez IV. Ince pápa (1243-1254) hozzájárulását kérte. A pápához írott levelében hangsúlyozta, hogy a püspök nemesi rokonsága nagy érdemeket szerzett az ország határainak megvédésében.⁶⁶

A tatárjárás idején derült ki, milyen fontos a várak szerepe. Az országot dúló tatár seregek a várak nagy részét nem tudták elfoglalni, s ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy kivonultak az országból. Béla király a tatárjárás után minden módon, így várépítésre alkalmas területek adományozásával is, támogatta a várépítést. A pannonhalmi apátságot az agg Uriás apát a tatárjárás idején is meg tudta védeni, nem véletlen, hogy IV. Béla 1260-ban a pannonhalmi apátságnak adományozta a Balaton szigetét, mely egykor a zalai várhoz tartozott.⁶⁷

Hadakozó főpap lehetett az 1275-ben elhunyt Pál veszprémi püspök is, kinek IV. Béla király, a kunok leverése terén szerzett érdemeiért, díszes kardot adományozott.⁶⁸ Ugyanezt mondhatjuk Hontpázmány nembeli János mester nyitrai főesperes, királyi kápolnaispánról. IV. László király 1276-ban neki és testvérének adományozott egy, a váruk alatt fekvő lakatlan földet. Érdemük, hogy a cseh határ közelében lévő várúknak a külső és belső háborúkban való megvédésével az ország javát szolgálták, s várukat nem használták fel mások megkárosítására, hanem megvédték a környék békéjét. A békeszerető, a környék népét nem sanyargató várúr e korban külön jutalmat érdemel!⁶⁹

Nem csekély honvédelmi érdemekkel dicsekedhetett Péter erdélyi püspök sem. Az erdélyi káptalan erdejében lévő Fyless nevű hegyen saját költségén várat épített. Míg ő lesz a püspök, a maga birtokában akarja tartani a várat, azután birtokolja az erdélyi káptalan, rendelkezik Péter püspök.⁷⁰ Hat évvel később Péter püspök érdemeiért királyi adományként engedélyt kap arra, hogy az elpusztult Gyulafehérvárra és néhány faluba kiváltságos népeket telepítsen, kiknek, mivel mentesülnek a vajda és az ispánok bírói hatalma alól, egyedüli bírójuk a püspök lesz. E telepések egy részét hadakozóknak tarthatjuk. Péter püspök maga is kiváló vitéz lehetett, mert különösen a Szamos folyó és az Erdély felé vezető út körüli rablóvárak elfoglalása és lerombolása terén szerzett érdemeket.⁷¹

A hadakozó főpapok korszerű fegyverzetéről érdekes adatot közöl egy 1277-es oklevél, mely szerint az esztergomi prépost páncélját egy Pascus nevű szerviensére hagyta.⁷² Tamás váci püspökről egy 1282-es oklevél megjegyzi, hogy fegyveres vitézeivel együtt részt vett az 1278-as morvamezei csatában.⁷³

András győri püspök sem személyét, sem vagyonát nem kímélte, mikor III. András király (1290—1301) „fő ellensége”, Albert osztrák herceg ellen vonult. A harcosok

64 Constitutiones Synodus Budensis 1279. 2., 6., 11.; *Endlicher* 566, 568, 570.

65 Az egyház és a honvédelem viszonyára az eddigiek mellett l.: *Melichár Kálmán*: Egyház és véderő. Budapest, 1912.

66 (1245.) szept. 7. Buda mellett. *Theiner* I. 229.; *Reg. Arp.* 817.

67 1260. PR II. 309.; *Reg. Arp.* 1244.

68 *Ádám Iván*: *Gladius pontificalis*. Religio, 1911. 257—259., 273—275., 289—291. o. A szerző több főpapi díszkardot ismertet, ezek közül ez az egy 1301 előtti.

69 1276. aug. 9. *Fejér* V/2. 343.; *Reg. Arp.* 2722.

70 1276. *Fejér* V/2. 370.

71 1282. márc. *ZW* I. 142.; *Reg. Arp.* 3140

72 1277. márc. 23. *Mon. Strig* II. 71—72.

73 *Fejér* V/3. 183. Szentpétery szerint az oklevél hamis, de a benne foglalt esemény nem feltétlenül az.

sokaságával vonult hadba.⁷⁴ Tivadar fehérvári prépost, alkancellár azért kapott III. Andrástól birtokadományt, mert nagy sereget szerelt fel az Albert osztrák herceg elleni hadjáratra, s mikor a király a Délvidéken fogságba került, Tivadar felajánlotta a király helyébe tüssznak testvérét Lászlót és még három rokonát. Az oklevél megkülönbözteti a prépost által kiállított seregben a „mileseket”, akiken itt valószínűleg nehéz fegyverzetű lovasokat kell érteniünk, és az „armatus”-okat, akiken a többi harcosokat.⁷⁵ Pál honti prépost saját és testvérei hadi érdemeiért kapja királyi adományként Hidegkút földjét. Vid nevű testvére a lábán szenvedett súlyos sebesülést.⁷⁶ Pál pécsi püspök a vele hatalmaskodó Sándor fia Moys birtokait kapja a királytól érdemeiért. A püspök Szekcső vára megvívásakor szerzett érdemeket, ahol szerviensei közül többen életüket vesztették.⁷⁷ Egyebek között hadi érdemeiért kapott birtokadományt Márk szepesi kanonok, a király káplánja.⁷⁸ Márk kanonok és testvére Mihály comes 1300-ban új királyi adományokban részesült. Követségekben szereztek érdemeket és Szepes várában, ahol egyebek között sűrű és lakatlan erdőket törtek fel, s az így nyert földeket megművelték. III. András az országos nemesek jogaival ruházza fel, s arra kötelezi őket, hogy az ország területén kívüli királyi hadjáratokra egy fegyverest küldjenek. Sem a szepesi ispán, sem a várnagy bírósága alá nem tartoznak, adómentesek és nem kötelezhetők Szepes vára javítására, vagy élelemszállításra sem.⁷⁹

Úgy gondoljuk, nem kételkedhetünk abban, hogy a magyarországi egyháznagyok a XI. század utolsó évtizedeitől korszakunk végéig (és még sokkal tovább is) a francia és német főpapokhoz hasonlóan személyesen is hadba vonultak, sőt nem egy esetben személyesen harcoltak is.

III.

Nem csak az egyháznagyok hadakoztak. Az egyháznak a keresztes háborúk és a spanyol Reconquista során különleges fegyveres szervezetei alakultak ki: a szerzetes lovagrendek. Ezek kialakulása elképzelhetetlen lett volna az egyház ideológiájának harciasabbá válása nélkül.⁸⁰ A szerzetes lovagrendek tagjai a szokásos szerzetesi fogadalmak (szegénység, engedelmisség, szüzesség) mellett még egy fogadalmat tesznek: hogy egész életükben harcolni fognak az egyház ellenségei, a „hitetlenek” ellen, kiken elsősorban a muzulmánokat értették. A szerzetes lovagokat nem szentelik pappá (ez nem feltétlen velejárója a szerzetességnek, más szerzetesrendekben is vannak nem pap szerzetesek), mert a feladatuk a harc, a vérontás. A lovagrendekben ezért a lovagokon kívül papokat is találunk, akik a többi szerzetes lelki gondozását végzik. Találunk a lovagrendekben szolgálókat is, ezek a rendszerint nemesi származású lovagok fegyverhordozóiként és szolgáiként szerepelnek. Ezek szintén hadakozók. A szerzetes lovagrendek szerepe a középkori Európa történetében igen jelentős: katonai és gazdasági erejük el nem hanyagolható tényező. Katonai felhasználhatóságukat fokozta,

74 1292. jan. 3. GyF I. (1861) 213. Az oklevél III. András 1291-es oklevelének átirása.

75 1293. jan. 10. *Bartfai* 26. „maximis aciebus militum et infinita multitudine armatorum in ipso nostro exercitu laudabiliter placuit...”

76 1294. *Fejér* VI/1. 288.

77 1296. szept. 15. OL DL 39. 257.

78 1297. *Fejér* VI/2. 75.

79 1300. *Fejér* VI/2. 246.

80 L. a jelen tanulmány I. részét. Ezenkívül: *Joshua Prawer*: The World of the Crusaders. London—Jerusalem, 1972. 103—104. o.; Az iszlám „szent háború” esetleges hatására: *Albrecht Noth*: i. m.; *Leopold Auer*: Kirche und Krieg im Wandel der Geschichte. MÜG LXXXII. (1974) 181—188. o.

hogy a feudális hadseregek csak meghatározott ideig voltak kötelesek fegyverben maradni, míg a szerzetes lovagoknál ilyen korlátozás nem létezett.⁸¹

Az egyik legfontosabb, legnagyobb szerephez jutott rend a *templomosok* rendje volt. 1118-ban nyolc francia lovag Hugues de Payns vezetésével szerzetesi fogadalmat tesz. A lovagok a szokásos szerzetesi fogadalmak mellett azt is megfogadják, hogy egész életükön át védeni fogják a szentföldi zarándokokat. II. Balduin (1118—1131) jeruzsálemi király támogatja őket és a Salamon király alapította templomban ad nekik helyet — ezért nevezik őket a templom lovagjainak. Kilenc év alatt csak egyetlen új lovag csatlakozott hozzájuk. 1128-ban vezetőjük négy társával részt vesz a troyesi zsinaton; Clairvaux-i Szent Bernát karolja fel ügyüket, s új rendi szabályzatot (regulát) ad nekik. (Ebben szüzességi fogadalom nem szerepel.) 1139-től a Szentészék is pártfogásába veszi őket. III. Sándor pápa (1159—1181) 1163-ban megszervezi a templomos rend papságát (a szerzetes lovagok, mint említettük, nincsenek pappá szentelve), mely csak a rend fejének, a nagymesternek és a pápaságnak van alávetve. A rend hamarosan katonai és pénzügyi hatalommá válik. A rendben a lovagokon és a papokon kívül fegyverhordozók, azonkívül iparosok és szolgák is voltak. A nagymestert a jeruzsálemi rendház lovagjai választották, s ők alkották a káptalant, melynek jóvá kellett hagynia a fontosabb döntéseket, így a provinciák vezetőinek kinevezését. A rendnek három keleti és hét nyugati provinciája volt. A templomos rend hanyatlása már a XII. század vége óta nyilvánvaló. Nagy az aránytalanság a rend hatalma, anyagi erőforrásai s csekély katonai erőfeszítései között. A XII. században a rendnek kb. 15 000 lovagja van, de ezek nagy többsége Európában él és sohasem látta a Szentföldet. A rend gazdagsága, tagjainak gőgje és szerzeteshez nem illő életmódja hamarosan ellenszenvéssé tette a fehér köpenyűkön vörös keresztet viselő lovagokat. 1291, Palesztina teljes elvesztése után sokan úgy látták, hogy nincs többé létjogosultságuk. A rend központja most már Franciaországba került, s IV. (Szép) Fülöp francia király (1285—1314), politikai befolyásukat megsokallva s hatalmas vagyonukat megirigyelve, minden valószínűség szerint hamis vádak alapján, pert indított ellenük. Ennek eredményeként — egyetértésre kényszerítve a gyenge V. Kelemen pápát (1305—1314) — a rend vezetőit, köztük Jacques de Molay-t, az utolsó nagymestert, kivégeztette, a rendet pedig feloszlatta (1314). A rend javait azonban nem a francia király kapta, hanem a másik nagy lovagrend, a Szent János lovagok rendje, a templomosok régi riválisa.⁸²

81 A szerzetes lovagrendekről: *Balanyi György*: A szerzetesség története. Budapest, 1923. 187—204. o.; *Áldásy Antal*: A kereszties hadjáratok története. Budapest, 1924. 130—141. o.; *Hans Prutz*: Die geistlichen Ritterorden. Ihre Stellung zur kirchlichen, politischen, gesellschaftlichen Entwicklung des Mittelalters. Berlin, 1908. (utánnomás 1968.); *Henry Marc-Bonnet*: Histoire des ordres religieux. Paris, 1955. Que sais je? 34—36., 68—69. o.; *Jan Wierusz Kowalski*: Szerzetesek, egyházak, társadalom. Budapest, 1975. 197—213. o. A könyv — tévesen — a német lovagrendet olykor ispotályosnak nevezi. A német lovagrendnek is voltak ispotályai (kórházai), de az „ispotályos” a Szent János (Johannita) rend egyik elnevezése volt.

Népszerű (némileg egyoldalú) összefoglalás: *Rácz Zoltán*: A kereszties lovagok tündöklése és bukása. Világosság 1971. 75—83. o.; *Otto Henne am Rijn*: Geschichte des Rittertums, Leipzig, é. n. 191—241. o.; *Richard Barber*: The Knight and Chivalry. London 1970. 225—290. o.; *Desmond Seward*: The Monks at War. The Military Religious Orders. London, 1972.; *J. Prawer*: i. m. 113—120. o.; *Walter Zöllner*: A kereszties háborúk története. Budapest, 1980. (Ford. József László) 223—237. o.; Die geistlichen Ritterorden Europas. Ed. *Josef Fleckenstein-Manfred Hellmann*. Sigmaringen, 1980. Vorträge und Forschungen. XXVI. Tanulmánykötet.

A négy fogadalmat megtartása nem volt könnyű. A hadakozó életmód nehezen fért össze a szegénységgel, a fegyverforgatáshoz szükséges jó táplálkozás a szüzességgel. A szerzetesrendek történetében visszatérő probléma az „elvilágiasodás”, a szerzeteshez nem illő életmód, s ez különösen áll a szerzetes lovagrendekre. Volt olyan lovagrend (a spanyolországi compostelai Szent Jakab rend), melyben az egyszeri házasságot megengedték. — A szerzetes lovagrendekhez hasonló intézmények más vallásokban, társadalmakban is léteztek. Így Japánban (*Louis Frédéric*: Japán hétköznapjai a samurájok korában 1185—1608. Budapest, 1974. 278—280. o.) és a kereszties háborúk idején a muzulmánoknál (*Franz Taeschner*: Islamisches Ordensrittertum zur Zeit der Kreuzzüge. Die Welt als Geschichte 4., 1938. 382—402. o.).

82 A templomos rendről 1. a 3. jegyzetben felsoroltakon kívül: *George Archibald Campbell*: The Knights Templars. London, 1957.; *Albert Olivier*: Les Templiers. Bourges, 1958.; *Edith Simon*: The Piebald Standard. London, 1959.; *Régine Pernoud*: Les Templiers. Paris, 1974. Que sais-je?; *Marie Luise Bulst-Thiele*: Sacrae domus militiae Templi ... Göttingen, 1974.; *Marion Melville*: Les Débuts de l'Ordre du Temple. In: Die geistlichen Ritterorden. Sigmaringen 1980. 23—30. o.; A templomos rend elleni pertről: *Marie Luise Bulst-Thiele*: Der Prozess gegen den Templerorden, Uo. 375—402. o.

A *Szent János lovagrend* (johanniták, ispotályos rend) eredetileg nem lovagrendként, hanem betegápoló rendként alakult, korábban mint a templomos rend. Jeruzsálemben már 1070-ben működött egy Szent Jánosról elnevezett kórház a keresztény zarándokok számára. E kórház a bencés rendnek volt alárendelve, s 1099-ben vált külön betegápoló renddé, a provençe-i Gerhard vezetésével. Raymund du Puy, a második nagymester idején, 1140 táján válik a rend — a templomosokat utánozva — lovagrenddé. Ruházatuk eleinte fekete öltöny, a vállukon fehér kereszttel: IV. Sándor pápa (1254—1261) engedélyezi számukra a fehér kereszttel díszített vörös köpenyt. A rend betegápoló jellegét sem szünteti meg, számos kórházat tart fenn. 1154-től a rend nagymesterétől függő papságról is vannak adataink. A johannita rendben a lovagokon, papokon és fegyverhordozókon kívül betegápoló személyzet is működik. A rend hierarchiája a templomosokéhoz hasonló: provinciákra, a provinciák perjeliségekre (prioratus), vagy nagyperjeliségekre oszlottak. A johannita rend nem vált annyira népszerűtlenné Palesztina elvesztése után, mint a templomos rend, feltehetőleg azért, mert kórházai révén társadalmilag hasznosabb maradt, mert kevésbé volt gazdag, tagjai között több volt az alsóbb társadalmi rétegekből származó és szelleme szerzetesibb maradt, mint a templomosoké. Azonkívül a johanniták folytatták a mozlimok elleni harcot. 1310-ben Rhodos szigetére vonultak vissza, s tovább harcoltak a muzulmán tengeri kalózok ellen. 1502-ben innét is kiszorultak, s Málta szigetén vetették meg lábukat, melyet 1565-ben sikeresen megvédték I. Szulejmán (1520—66) hajóhadával szemben. A rend 1798-ban szűnt meg, mikor Napóleon elfoglalta Máltát, s az utolsó nagymester, Ferdinand Hompesch, rangjáról lemondva Triesztbe menekült.⁸³

A harmadik nagy lovagrend, melynek szerepe különösen Északkelet-Európa történetében volt jelentős: a *német (teuton) lovagrend* volt. Ez a rend 1198-ban alakult Palesztinában. A rend egy része Erdély keleti részébe, a Barcaságba költözött, onnét — mint arról még bővebben szólunk — II. András király (1205—1235) úzte ki őket. 1226-ban Hermann Salza nagymesterük alatt a Balti tenger mellékére költöztek Mazoviaii Konrád lengyel herceg meghívására. A XIII. század folyamán meghódítják a poroszok földjét. 1309 után nagymesterük egy valóságos rendi állam vezetőjévé válik, miután a rend (mely 1237-ben egyesült a Rigában 1202-ben hasonló céllal: a kereszténység fegyveres terjesztésének céljával alakult kardlovagok rendjével) katonai nagyhatalommá fejlődött. A fehér köpenyen fekete keresztet viselő lovagok rendje, melynek központja Malbork (Marienburg) volt, hatalma csúcspontján 55 város, 48 vár és 18 368 falu ura. Ezeket nagyrészt — német parasztok betelepítése útján — ők maguk alapították. A nagyhatalmú rend ellentétbe került a lengyel királysággal, mely összefogva Litvániával és Novgoroddal 1410-ben, a tannenbergi csatában döntő vereséget mért rá. A lovagrend 1466-ban kénytelen volt Lengyelország javára lemondani Nyugat-Poroszországról és Pomerániáról, s Kelet-Poroszországot is csak mint a

⁸³ A Szent János rendről a 81. jegyzetben felsoroltakon kívül: *Jonathan Riley Smith: The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus. 1050—1310. A History of the Order of the Hospital of St. John of Jerusalem.* Ed. Lionel Butler. I. k. London, 1967.; *Claire-Éliane Engel: Histoire de l'ordre de Malte.* Genève—Paris—München, 1968. (Inkább a rend 1310 utáni történetét vizsgálja); *Ernie Bradford: The Shield and the Sword. The Knights of St. John.* London—Sidney—Auckland—Toronto, 1972.; *Der Johanniter Orden.* (Ed. *Adam Wienand*) Köln, 1970.; *Rudolf Hiestand: Die Anfänge der Johanniter.* In: *Die geistlichen Ritterorden.* Sigmaringen, 1980. 31—80. o.; *Anthony Luttrell: The Hospitalliers in Cyprus, Rhodes, Greece and the West. 1291—1440. Collected Studies.* London, 1978.

lengyel király hóbérése bírta. 1524-ben Brandenburgi Albert nagymester a lutheri reformáció híve lett, s a rend országa világi állammá vált.⁸⁴

A három nagy szerzetes lovagrenden kívül számos más lovagrend is alakult — Balanyi György kb. 30-ra teszi a számukat.⁸⁵ Ezek közül megemlítendő a hazánkban is működő Szent Lázár rend, amely valójában nem lovagrend, hanem betegápoló rend volt; akkor alakult a Szent János rendből kiválva, mikor az lovagrenddé vált. Jelentős szerephez jutottak a spanyol lovagrendek, melyek tartósabb sikerrel harcoltak a „nyugati keresztes háborúnak” is nevezett Reconquista során a muzulmánok ellen. Közülük a Calatrava (1158) az Evora (1162), a Compostelai Szent Jakab (1175) és az Alcantara rend emelendő ki. Jelentős volt a portugál Krisztus rend is. E lovagrendek hatalmas vagyonára a spanyol, illetőleg a portugál király oly módon tette rá a kezét, hogy magát nevezte ki a rendek nagymesterévé.⁸⁶

Hazánkban — mely a XII. században nyitva állott a nyugat-európai szellemi áramlatok, intézmények, s így a lovagság számára — a nagy lovagrendek gyorsan elterjedtek.

Feltételezhető, hogy a templomos rend már 1147-ben, VII. Lajos francia király (1137—1180) keresztes seregének átvonulásakor elterjedt Magyarországon. 1169-ben már birtokukban van Vrana, ahol legfontosabb rendházuk épült. Elsősorban horvát-szlavón területen terjeszkedtek gyorsan, de a szűkebb értelemben vett Magyarországon is. A XIII. század végén a templomos rend hazánkban a legtekintélyesebb rendek egyike. Királyaink adományai jóvoltából birtokaik egyre növekedtek. Mint említettük, a muhi csatában az ott résztvevő egész templomos csapat hősi halált halt. 1292 után a rend III. Andrással szemben a nápolyi (Anjou) párthoz csatlakozott, s talán ezért is csökkent a népszerűsége.⁸⁷

Hogy a templomos rendnek hány rendháza volt hazánkban és hol voltak ezek a rendházak, a kutatás jelenlegi állása szerint — nem tudjuk. A legújabb magyar katolikus egyháztörténet szerzője 8—10-re teszi a magyarországi templomos rendházak számát.⁸⁸

Hogy milyen nehézségekkel jár egy középkori szerzetesrend rendházai helyének és számának megállapítása, láthatjuk Hervay Ferencnek a pálos rend magyarországi

84 A német lovagrendről a 81. jegyzetben felsorolt művek kivül: *Ernst Hering*: Der deutsche Ritterorden. Leipzig, 1943.; *Marian Tumber*: Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400 mit einem Abriss der Geschichte der Ordens von 1400 bis zur neuesten Zeit. Wien, 1954.; *Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens* (sorozat, megjelenése folyamatosan van); *Kurt Forstreuter*: Der Deutsche Orden am Mittelmeer. Bonn, 1967.; *Udo Arnold*: Entstehung und Frühzeit des Deutschen Ordens. In: Die geistlichen Ritterorden. Sigmaringen, 1980. 81—107. o.; *Marian Biskup*: Das Ende des Deutschordensstaates Preussen im Jahre 1525. Uo. 403—416. o.; A kardlovagokról: *Friedrich Bennigshoven*: Der Orden der Schwertbrüder. Köln—Graz, 1965. A német lovagrend nagymestere, Brandenburgi Albert, a reformáció idején a lutheri vallás hívévé vált, s ezzel a rend lényegében megszűnt. De nem teljesen. Kiseb, katolikus vallásúnak maradt része a württembergi Mergentheimben telepedett le, s Ausztriában meg Tirolban maradtak rendházai. 1834-ben elkezdtek újjászervezésüket. Nagymestereik ezután Habsburg főhercegek voltak, s a rendtagok az osztrák hadseregben katonáskodtak. Az utolsó Habsburg nagymester, Jenő főherceg, az első világháború után mondott le. A rend 1929-ben ünnepélyes fogadalmú szabályos szerzetesrenddé alakult. Temploma Bécs belvárosában a Singerstrasse-ban áll, s érdekes módon Bécs városában egyedül ebben a templomban mondanak magyar nyelvű misét.

85 *Balanyi Gy.*: i. m. (1924) 187. o.

86 A spanyol és portugál lovagrendekről: *H. Prutz*: i. m. 71—100. o.; *R. Barber*: i. m. 283—290. o.; *Georgina Goddard King*: A Brief Account of the Military Orders in Spain. New-York, 1921.; *Francis Gulton*: La chevalerie militaire en Espagne. L'ordre de Calatrava. Paris, 1955.; *Uő.*: L'ordre d'Alcantara. Paris, 1975.; *Maur Cocheril*: Les ordres militaires cisterciens au Portugal. Bulletin des Études portugaises. 23/29. 1967—1968. 1—72. o.; *Bernd Schwenk*: Aus der Frühzeit der geistlichen Ritterorden Spaniens. In: Die geistliche Ritterorden. Sigmaringen, 1980. 109—140. o.; *S. Lomax*: La Orden de Santiago 1170—1295. Madrid, 1965.; *Uő.*: La ordenes militares en la Peninsula Ibérica durante la Edad Media. Salamanca, 1976.; *Joseph F. O Callaghan*: The Foundation of the Order of Alcantara. 1176—1218. Catholic Historical Review 47. (1962) 1—86. o.; *Uő.*: The Spanish Military Order of Calatrava and His Affiliates Collected Studies. London, 1975.

87 *Patek Ferenc*: A magyarországi templárius rendtartomány felbomlása. Budapest, 1912.; *Marie Luise Bulst-Thiele*: Der Prozess gegen den Templerorden (Geistliche Ritterorden. Sigmaringen, 1980.) c. műve 380. o.-án azt írja, hogy a muhi csatában egy (meg nem nevezett) magyarországi mester a vránai preceptor és az összes horvátországi templomosok estek el.

88 *Hermann E.*: i. m. 80—81. o.

elterjedésével foglalkozó precíz tanulmányából.⁸⁹ Megállapításával egyetértve a közismert kézikönyvekben felsorolt templomos rendházakat nem tarthatjuk tudományos módszerrel igazoltnak.⁹⁰ Tudomásunk szerint Hervay Ferenc a többi hazai középkori szerzetesrend történetét is hasonló alapossággal szándékozik feltárni, s ezek között remélhetőleg sor kerül majd a lovagrendekre is.

A templomos rendre vonatkozó oklevelek közül a következőket említjük meg: Imre király a templomos rend érdemeiért Cone mester, Franco lovag s a többi lovagok kérésére a rendet összes magyarországi javaiban és birtokaiban védelmébe veszi, felmenti őket minden adózás alól és szabad víz-, fű- és fahasználati jogot ad nekik.⁹¹ II. András Cono-nak a templomos rend mesterének és rendtársainak kérésére megengedi, hogy bárki szabadon adományozhasson a lovagrendnek földet, birtokot, rab-szolgákat, szabadosokat, vagy bármi mást.⁹² 1210-ben II. András megerősíti a templomos rendet a Csepán nádor bácsi ispán által nekik adott, s egyéb birtokokban.⁹³ Később András király horvátországi birtokokat ad a templomos rendnek a rend szlavóniai és magyarországi mestere: Pontius de Cruce érdemeiért.⁹⁴ A templomos rendnek adományozta II. András az utódok nélkül elhalt Endus fia Péter egyik faluját.⁹⁵ Jula bán és felesége Ilona asszony is adományoztak birtokokat a rendnek, ezek birtokában erősíti meg őket IX. Gergely pápa (1227—1241).⁹⁶ A templomos rend nagy tekintélyét mutatja, hogy mikor II. András leányát, Jolest eljegyzi I. Jakab (1213—1276) aragón király, a magyar királylány 12 000 márka hozományt kap, s e célból András leköti az ország egész harmincadjövedelmét, évi 1500 márkát. Az aragón király e jövedelem kezelését a pécsi püspökre, s a johanniták és templomosok magyarországi mestereire bizza.⁹⁷

A templomosok fegyvereit nem csak II. András, hanem fia és utóda, IV. Béla is sokra becsülte. 1239-ben a Sopron megyei Behu, Domona, Louch és Salaysa nevű falvakat, amelyeket Sathamar fia Miklós nemes még II. András idejében királyi engedéllyel a templomos rendnek adott, a lovagrendnek ítélte a nevezett Miklós rokonai: Oslu ispán, Miklós győri ispán, Péter, György és Herbord nemesek ellenében, azonkívül Miklós vejének Ivánnak leányegyed címén emelt igénye ellenében, és azok birtokába Csák soproni ispán által bevezette Carumbi Rembaldus mestert.⁹⁸

Mint említettük, a templomos rendnek a muhi csatában részt vett egész kontingense életét vesztette, de azért a tatárjárás után is találkozunk Magyarországon templomosokkal. IV. Ince pápa (1243—1254) 1252-ben levelet ír a templomosok magyarországi és szlavóniai mesteréhez és tagjaihoz. E levélből az derül ki, hogy — a templomosok jelentése szerint — IV. Béla visszavonta elődei, Imre és II. András király összes, a rendnek tett adományait. Később azonban újra adott nekik birtokokat és bizonyos kiváltságokat, s ezeket most a pápa is megerősíti.⁹⁹ Valószínű, hogy Béla még a tatárjárás előtt vette vissza a templomosoktól Imre és András adományait, de látva a lovagok hősiességét, új javakat adott nekik, annál is inkább, mert hadsereg-

⁸⁹ *Hervay Ferenc*: A pálos rend elterjedése a középkori Magyarországon. In: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér Emlékkönyv. Budapest, 1984. 159—171. o.

⁹⁰ *Rupp Jakab*: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre, vagyis a nevezetesebb városok, helységek s azokban létezőt egyházi intézetek püspökmegyéik szerint rendezve. I. k. Pest, 1870. 23., 138., 182., 184., 286—87., 604., 606., 620. o., II. k. Pest, 1872. 236., 375. o., III. k. Pest, 1876. 17., 256., 300. o. A templomosokkal foglalkozó régebbi magyar munkák közül megemlítendő *Pesty Frigyes*: A templáriusok Magyarországon. Pest, 1861. c. műve. Szerinte a Muhinál elesett templomos mester Rembald de Korumb volt, a templomosok főként franciák, a johanniták főként olaszok. A templomosok között a ránk maradt adatok szerint magyar nevűt nem találunk, a johanniták között viszont volt néhány magyar is.

⁹¹ 1198. *Fejér* II. 329.; Reg. Arp. 173.

⁹² (1209—1210. körül) *Fejér* III/2. 420.; Reg. Arp. 251

⁹³ 1210. *ÁVO* XI. 105.; Reg. Arp. 253.

⁹⁴ 1219. *ÁVO* XI. 154.; Reg. Arp. 353.

⁹⁵ 1228. *HO* II. 2.; Reg. Arp. 442.

⁹⁶ 1230. dec. 23. *Laterán*. *OL* DL 25. 033.

⁹⁷ 1235. *Századok*, 1897. 583.; Reg. Arp. 537.

⁹⁸ 1239. jún. 11. *Fejér* IV/1. 146.; Reg. Arp. 658. Ezt az oklevelet 1272-ben V. István Gylermus mester kérésére átírja, s biztosítja neki az adományban szereplő 4 falu birtokát. (1272. márc. 18. Reg. Arp. 2174.)

⁹⁹ 1252. dec. 9. *Perusii*. *Fejér* IV/2. 203.

reformja során jól tudta használni a korszerű, nehéz fegyverzetben harcoló templomosokat. 1263-ban Béla király megerősíti néhai Béla hercegnek, korán elhunyt fiának Franco-val a templomosok magyar—szlávón—horvát—dalmát praeceptorával Scennia város és Gnechke (?) comitatus ügyében létrehozott egészséget.¹⁰⁰ Béla király engedte át a templomosoknak Dobicha comitatus is és ezt erősítette meg V. István 1270. december 12-i oklevele, melyet IV. László írt át Guilhelmus, a rend magyarországi és szlávóniai mestere kérésére.¹⁰¹

A Szent János lovagrendnek hazánkban a templomos rendnél is nagyobb szerepe volt. A lovagrend történetével a magyar historikusok közül legtöbbet foglalkozó Reiszig Ede valószínűnek tartja, hogy 1147-ben a VII. Lajos francia királlyal a kereszties hadjáratba vonuló johannita lovagok indíthatták II. Géza királyt a rend betelepítésére. Géza Esztergomban ad nekik földet, s a XII. század végén az esztergomi konventen kívül, melyhez négy fiók is tartozott, még négy rendházuk volt Magyarországon: Székesfehérvár, Zalaszentpéter, Szent János és Boisce. Reiszig szerint a János-lovagok hadereje elégséges lett volna, arra, hogy a „bomladozó várszerkezet intézményét” helyell-közzel pótolja, de arra nem volt elég erős, hogy a tatárokkal sikeresen megmérkőzzék.¹⁰² Nézetünk szerint a lovagrend a bomladozó várispánsági haderő pótlására sem volt elegendő, ehhez túlságosan kicsi volt a létszáma. Reiszignek igaza lehet, hogy a három nagy lovagrend közül egyedül a johanniták tudtak Magyarországon igazán gyökeret verni. II. Géza a második keresztieshad átvonulása után templomot és szállót építtetett Jeruzsálemben, s ennek őrizetét az akkor már lovagrendd szerveződött johannitákra bízta. Együttal (Reiszig szerint) Esztergomban rendházat alapított számukra. Következő rendházuk Székesfehérvárott volt. 1187-ben az esztergomi szanvhez már hat fiók tartozott, köztük Budafelhévíz. A XII. század végén öt rendházuk volt. Ekkor Magyarország és Csehország még közös rendtartományt alkotott, 1226-ban már létezett külön magyar rendtartomány. A János-lovagok részt vettek II. András 1217. évi kereszties háborújában. A johanniták súlya a XIII. században egyre növekszik, részben Rembaldus tartományi mester (1232—1250) ügyessége jóvoltából. A János-rend birtokait a királyi birtokvisszavételek nem csorbították, sőt 1238-ban a rend jelentős adományokat kapott. A muhi csatában számos johannita lovag is elesett, de nem valamennyien, mint a templomosok. Rembald mester (nem tévesztendő össze a templomos Carumbi Rembalddal!) túlélte a csatát, s valószínűleg a királyt kísérte útjában, mert később fontos állásokban találjuk — véli Reiszig. A Béla királyt Dalmáciából hazakísérő vitézek között volt a magyar származású Mikó, ki 1243 után, mint a magyar—szlávón rendtartomány feje szerepel — talán a távol lévő Rembaldot helyettesíti, mert 1244-ben újra Rembald a mester. A kórházakat is fenntartó, részben magyar származású lovagok népszerűbbek voltak, mint a templomosok, akik nehezen is tudták pótolni a Muhinál elesett társaikat. A muhi csata után megmaradt lovagokat — Székely György megállapítása szerint — a várakba, erődökben húzódo csoportok között kell keresnünk. A tatárjárás

100 1269. *Theiner* I. 311.; Reg. Arp. 1646.

101 1272. nov. 18. *Theiner* I. 311.; Reg. Arp. 2323. A pápák levelei is mutatják a templomos rend fontos szerepét. 1217-ben III. Honorius pápa (1216—1227) az esztergomi érseknek írt levelében sürgeti, hogy huszadot kell szedni a Szentföld számára s azt az ispotályos és templomos rendnek kell adni. (*Theiner* I. 6.) 1231-ben IX. Gergely pápa megerősíti a templomosok és Kálmán szlávóniai herceg között létrejött egyezményt, melynek értelmében Szlávónia, Horvátország és Dalmácia területén senki sem követelhet descensust (vendéglátást) tőlük és népeiktől. A templomosoktól időközben elvett földek visszaadását is megígéri az egyezmény (*Theiner* I. 97—99.). A lovagrendek kiváltságait, de egyúttal fennhőzásukat is mutatja IX. Gergely 1233-ban kelt levele, melyben panaszkolja, hogy míg a Magyarországra küldött pápai követet a püspökök, prépostok és apátok szívesen ellátják, a templomosok és az ispotályosok — privilégiumaikra hivatkozva — az ellátást megtagadják. (*Theiner* I. 114.). Ennek ellenére IX. Gergely 1236-ban sürgeti a Kálmán herceg és a templomosok között megkötött említett egyezmény megtartását, amikor azok panaszkodtak, hogy az egyezmény ellenére bizonyos tőlük elvett birtokokat nem kaptak vissza. (*Theiner* I. 146—147.).

102 *íj. Reiszig Ede*: A János lovagrend a tatárjárás előtt hazánkban. *Katholikus Szemle*, 1904. 289—303., 376—391. o.

után a johanniták számos falusi rendháza megszűnt, a városiak viszont megmaradtak és segítettek a városok védelmében.¹⁰³

A János-lovagok részt vettek a Babenbergi II. Frigyes osztrák herceg (1230—1246) elleni háborúban, így a Győr vára körüli harcokban is. 1242-ben Sopron városa a lovagokra bízta a város egyik tornyának őrzését. Egy 1246-os tatár betörést a király a János-lovagok segítségével vert vissza. A király bizonyára nagyon bízott a johannitákban, mikor rájuk bízta a Szörénység védelmét, s bizonyos román kenézsek kivételével az egész területet a fennhatóságuk alá rendelte. A rend a terület benépesítésére is kötelezte magát, mert a területet az említett négy román kenéz (János, Farkas, Lynivy és Seneslaus) területét kivéve lakatlan volt. De a telepeseket nem hozhatta Magyarországról, vagy Erdélyből, s ez volt talán egyik oka a lovagrend szörénységi kudarcának.

A lovagrend nem tudott meggyökeresedni a Szörénységben s nem tudta teljesíteni feladatát. Ténylegesen birtokba vette a területet, mint Béla 1254-es, a pápához írt levele igazolja, de több adat nincs róla, 1260-ban pedig a bolgárok megtámadták és elpusztították a Szörénységet — a János-lovagok már előbb kivonultak onnét. Emiatt Béla királlyal való viszonyuk érthető módon megromlott, hamarosan azonban újra megjavult, s számos külföldi johannita jött ismét Magyarországra.¹⁰⁴

A johannita rend hazánkban jobban elterjedt, mint a templomos rend. Rendházaik számát — akár a templomosokét — pontosan nem tudjuk megállapítani. Fuxhoffer 19 rendházukról tud.¹⁰⁵ Rupp Jakab az esztergomi, székesfehérvári, győri, csurgói, újudvari, pécsi, soproni, kassai, beregszászi rendházakat említi.¹⁰⁶ Hermann Egyed a XIII. század végén 30-ra becsülte a magyar- és horvátországi johannita rendházak számát.¹⁰⁷

A johanniták a Szörénységen kívül az ország más területein is részt vettek a honvédelemben. Mint Györffy György megállapította, a király nekik adományozta Erdély délkeleti sarkát, s megbízta őket azzal is, hogy a Duna vonalán várakat építsenek. Erre a János-lovagok kiválóan alkalmasak voltak, mert Jeruzsálem körül és Szíriában emelt váraikat a kor legfejlettebb erődeinek tartották.¹⁰⁸ Györffy azt is feltételezi, hogy a johanniták Buda vára XIII. század közepén történt felépítésében is részt vettek.¹⁰⁹

A johannita rend szerepe a XIV. században is jelentős volt Magyarországon. A felosztott templomos rend birtokainak nagy részét ők kapták. XI. Gergely pápa (1370—1378) 1375. december 8-án kelt levele szerint 1377-ben a János-rendnek 500

103 Székely György: in: Magyarország története. (szerk. Molnár Erik, Pamlényi Ervin, Székely György) Budapest, 1964. 83. o.

104 A János lovagrend történetéről I. Reiszig Ede: A Jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon I—II. Budapest, 1925., 1928.; Úő.: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon. TT 1911. 368.; Úő.: A János lovagrend szerepe a magyar hadtörténelemben az Árpádok korában. HK 1919—21, 109—125. o.; A johannitáknak a szörényi bán-ságban való szerepléséről l. még: Pesty Frigyes: A szörényi bán-ság és Szörény vármegye története. Budapest, 1877. I. k. 16. és köv. o., 21. o.; Turchányi Tihamér: Krassó—Szörény megye története az ősidőktől a régi Krassó megye megszűnéséig. Lugos, 1906. 109—112. o. Szörénységi kudarcukat talán érthetőbbé teszi egy Anthony Luttrell által közölt adat. Eszerint 1373-ban az északnyugat-franciaországi prioritátusban 250—300 johannita rendtag élt, ezek közül 178-nak a nevét ismerjük. E 178 szerzetes közül csak négy, vagy öt volt miles és sergent, a többiek: 49 pap és 124 szolgáló testvér. A rendtagok közül 54-et tart harcosnak, de 81%-uk 40 év feletti, ezen belül 60% 50 év feletti. (Geistliche Ritterorden. Sigmaringen, 1980. 258. o.) Lehetséges, hogy a magyarországi rendtartomány „előregedése” nem volt még ilyen mértékű a XIII. század közepén, de arra mégis gondolnunk kell, hogy létszámuk nem volt elegendő a Szörénység megvédéséhez.

105 Fuxhoffer—Czinár i. h. Budán és Esztergomban 2—2 rendházukat említi, azonkívül: Székesfehérvár, Zala, Somogy, Csurgó, Ükür, Szentkereszt, Kelenföld, Keresztelő Szt. János, Újudvar, Tolmács, Szirák, Sopron, Pest, Gora és Győr rendházait.

106 Rupp J. i. m. I. k. 18—19., 237—238., 286—288., 343., 376., 427., 506. o., II. k. 252., 375. o.

107 Hermann E. i. m. i. h. A rendházakról l. a templomos rendnél mondtattak. Pontos megállapításuk a jövő kutatására vár.

108 Györffy György: Budapest története az Árpádokban (Budapest története, I. k.) Budapest, 1975. 299. o.

109 Györffy Gy.: A magyar várostörténet kezdetei és Budapest kialakulása. Doktori értekezés. Kézirat. 217—218. o.

lovagot és ugyanannyi scutifert (fegyverhordozót) kellett volna a török ellen küldenie. A magyarországi rendtartományra ebből 18 lovag és ugyanannyi scutifer jutott.¹¹⁰

A János-lovagrend magyarországi szerepéről, tevékenységéről számos oklevél emlékezik meg. 1193-ban III. Béla oklevelében felsorolta mindazon birtokokat, melyeket a Martyrius esztergomi érsek által kezdett és II. Géza király felesége, Eufrozina által befejezett székesfehérvári Szent István egyháznak adott, mely egyház a johanniták kezére került.¹¹¹

A pápaság világi hatalmát a legmagasabb szintre emelő III. Ince (1198—1216) 1208-as oklevelében kijelenti, hogy az ispotályosok birtokai tizedmentesek, mégpedig nemcsak az újonnan művelés alá vett földek, hanem a már művelt földek is, ha azokat saját kezükkel művelik meg.¹¹² Ugyancsak III. Ince pápa erősíti meg a johannitákat a Castelluz (?)-i Szent György egyháza, s a hozzá tartozó kápolnák birtokában.¹¹³ II. András a johannitáknak tett adományát kedvező palesztinai tapasztalataival indokolja. Szívesen fogadta őt Guarinus de Monte Acuto, a johanniták jeruzsálemi mestere, látta a rend általános működését, ezért nekik a szabolcsi királyi sójvédelemből évenként 500 ezüst márkát rendel.¹¹⁴ Ugyancsak a szabolcsi sójvédelemből jutalmazza András király a szíriai Krak várában élő johannitákat, akik őt szívesen fogadták — évi 100 márkát utal ki nekik, ebből 60-at Raymundus de Pignano akkori várnagynak, 40-et a többi lovagoknak.¹¹⁵ Szintén évi 100 márkát adományozott András a szabolcsi sójvédelemből a Margat-i ispotályosoknak.¹¹⁶ A johanniták említett mestere, Guarinus s rendtársai még ugyanebben az évben megkapták a Bobeth nevű soproni kapu vámját, a királyi pásztoroknak a Dráva és Csurgó között fekvő földjét, azonkívül az ország határain belül szabad sóárulást nyertek. Népeik fellett csak a király által kijelölt bíró ítélkezett, s e népek a szállásadás, a szabad dénár, a nehezék és minden más adó alól mentesek voltak.¹¹⁷ Kétségtelen, hogy 1219-ben Szirákon is volt rendházuk. A váradi regestrumban ugyanis ez évben szerepel „Arnoldus procurator hospitalarium de Serrach” és „Salamon frater”.¹¹⁸ A rend magyarországi és szlavóniai rendházai külön tartományt alkottak. Ennek élén már 1232-ben Rembaldus mester állott.¹¹⁹ Rembaldus és az ispotályos rend viszonya IV. Bélával is jó volt. Miután Béla befejezte a „fölsőlegesen” adományozott királyi birtokok visszaszerzését, Rembaldus kérésére felsorolta és megerősítette az előző adományokból *meghagyott* birtokokat s a Harcha-i ispotályos monostor *meghagyott* birtokait is. Ebből kiderül, hogy a rend birtokai közül is sokat visszavett Béla király.¹²⁰ Ugyanev évben a johanniták az egész országban mentességet kapnak a cseberadó alól.¹²¹

A johannitáknak a Szörénységbe való betelepítéséről Béla 1247-es oklevele intézkedik. Eszerint IV. Béla a Rembaldussal, a johanniták praceptorával való megállapodás szerint a Szörénységet János és Farkas kenézségével együtt, de Lynivy vajda kenézségét kivéve, a johannitáknak adja, ám magának tartja fenn a jövedelmek felét. Nekik adja a Lytva-földön lakó vlachoktól addig nyert királyi jövedelmek felét, Hrszoc földje kivételével, s a vlachokat a föld védelmezésében a johanniták segítségére rendeli. A lovagrend szabad sószállítási jogot kap, s az ottani pénzjövedelem felét; a rendé lesz az Olton túli Kumánia is, Seneslaus vlach vajda földjének kivételével, 25 évig a teljes, azután a fele jövedelemmel. Kapnak az erdőkön túl, később ki-

110 *Reiszig Ede*: A János lovagok részvétele Nagy Lajos király hadjárataiban. HK 1911. 1—18. o.

111 1193. Mon. Strig. I. 142.; Reg. Arp. 155.

112 1208. márc. 22. Laterán. *Fejér* III/1. 84.

113 1216. febr. 6. Laterán. *Fejér* III/1. 179.

114 1217. *Theiner* I. 14.; Reg. Arp. 329.

115 1217. *Theiner* I. 17.; Reg. Arp. 331.

116 1217. Margat-nál. *Theiner* I. 15.; Reg. Arp. 330.

117 1217. *Fejér* III/1. 329.; Reg. Arp. 328.

118 1219. Vár. Reg. 226. No. 202.

119 1232. *Theiner* I. 104.; Reg. Arp. 485.

120 1238. jan. 29. *Fejér* IV/1. 104.; Reg. Arp. 637.

121 1238. ápr. 28. *Fejér* IV/1. 135. és VII/1. 260.; Reg. Arp. 639.

jelölendő helyen 400 ekényiföldet, megkapják a tengerparton Scardona várát, Pezath birtokot s a krassói vár földjéből elvett Woyla földet. Mindezekért Rembaldus mester fegyveres szolgálatot, hűséget s a föld benépesítését ígéri. Hadi kötelezettségeik a következők voltak: ha hadsereg támadná meg a magyar király országait, fegyvereseik egyötödét küldik a király seregébe. Ha a király Bulgária, Bizánc vagy Kumánia irányában indít hadjáratot a rend harcosainak egyharmadával köteles a király seregét követni, s ilyenkor a hadizsákmányból a kiállított fegyveresek száma szerint részesül. A rend köteles pogányok, vagy a bolgárok elleni, s más eretnekek elleni háborúban, ha azok az országot megtámadják 100 jól felfegyverzett rendtagot (centum fratres militaribus armis et equis decenter et bene praeparatos) küldeni — keresztény támadó ellen pedig 50 lovagot küldenek a határvárak: Pozsony, Moson, Sopron, Vasvár és Újvár védelmére, s máshová, ahová a király el akarja őket helyezni, végezetül 60 lovagot a tatárok ellen, ha az országot megtámadná. A királyi szolgálatba küldött János-lovagokat a király köteles ellátni.

A Szörénységbe a rend nem telepíthet be semmilyen nemzetiségű telepest a király országaiból, s nem telepíthet az ország területén élő szászokat sem, csak a király engedélyével. (Mint tudjuk, a János rend szörénységi letelepítése nem volt eredményes.¹²²)

IV. Ince pápa (1243—1254) megerősítette az ispotályosok kedvezményét, mely szerint évenként egyszer minden templomban a maguk számára szedhetnek alamizsnát.¹²³ 1250-ben az ispotályosok Sopron városban egy tornyot őriztek és egy házat bírtak, s ez ügyben a soproni polgárokkal egyezséget kötöttek.¹²⁴

Béla király (talán 1250-ben), újabb tatár támadástól tartva, segítséget kér a pápától, s levelében ismerteti, hogy milyen védelmi intézkedéseket tett. Megemlíti, hogy szorult helyzetében csak a johannita rendtől kapott segítséget, szól szörénységi betelepítésükről, s azt a reményét fejezi ki, hogy segítségükkel a katolikus hitet a „konstantinápolyi tengerig” sikerül majd terjeszteni, s a Szentföldet is tudják majd segíteni. Más részüket a Duna mellett épített várak védelmére rendelte, mert a magyar nép (gens nostra) a várak védelméhez nem szokott.¹²⁵

V. István is fontosnak tartotta — a szörénységi kudarc ellenére — a rend szerepét. Pontiusnak, a rend magyarországi és szlavóniai mesterének panasza folytán felment a székesfehérvári Szent István egyházat és népeit minden adó és főúri beszállásolás alól, s az őket háborgatók ellenében fegyveres védekezési jogot biztosít nekik.¹²⁶

Jelentős szerepe volt hazánk (különösen Erdély) történetében a harmadik nagy lovagrendnek: a német lovagrendnek is. E lovagrendet II. András telepítette le Erdély keleti szögletében: a Barcaságban. A terület első lakói feltehetőleg a magyar-sághoz csatlakozott török nyelvű népelemek voltak. 1211-ben II. András a Barcaságot, mint pusztá földet adta a német lovagrendnek abból a célból, hogy védelmezzék az ország határait a besenyő, úz és kun betörések ellen és segítsenek a kunok megtérítésében. Az általuk esetleg talált arany és ezüst fele az övék, fele a királyé lett, szabad

¹²² 1247. jún. 2. ZW I. 73.; Reg. Arp. 853.

¹²³ 1248. okt. 2. Lngduni, OL DL 39.391. és 39.392.

¹²⁴ 1250. júl. 22. *Fejér* IV/2. 62.; Reg. Arp. 929. A rend által épített templom ma is áll Sopronban.

¹²⁵ (1250?) nov. 11. Patak. *Theimer* I. 230.; Reg. Arp. 933. a. A király feltehetőleg a tatárjárás idején ismerte fel a kővárak fontosságát, melyek építésében és a védelmében az ország népe addig nem volt járatos.

¹²⁶ 1272. ápr. 6. *Fejér* V/1. 211. és XI. 67.; Reg. Arp. 2182. Az ispotályosok jelentős szerepéről számos adatot ismerhetünk meg a pápák leveleiből. 1225-ben III. Honorius pápa az ispotályosok és a pannonhalmi apát között folyó birtokperéről írva a győri és fehérvári prépostot, valamint a pilisi apátot szólítja fel: mondjanak ítéletet e perében. (*Theimer* I. 57.) Hasonlóképpen sürgeti ugyanebben az évben a fehérvári prépostot, mondjon ítéletet az ispotályosok és a Szentlélek apátság között folyó perben, vagy ha ez nem lehetséges, terjesszék a Szentlélek elé. A pécsi püspök azzal vádolja a lovagokat, hogy a nevezett apátságot kifosztották (*Theimer* I. 55.). Az ispotályosok a sőt is kedvezőbb áron kapták, mint más egyháziak (1233. *Theimer* I. 117.). Erősen túlbecsülte IV. Ince pápa a johannita rend hatalmát, mikor 1248-ban rájuk bízta Magyarországnak a tatárok esetleges támadása elleni védelmét. (1248. *Theimer* I. 206.). 1257-ben IV. Sándor pápa (1257—1261) azt állítja IV. Bélának írt levelében, hogy atyja, II. András az ispotályosoknak évi 1000 márká ezüst fizetését ígérte meg. Sürgeti Bélát, hogy ezt a hatalmas összeget évente fizesse ki a rendnek. (*Theimer* I. 236—237.). Hogy Béla király ezt megtette-e nem tudjuk, de nem tartjuk valószínűnek. Az összeg nagyon is nagy.

vásárokat engedett nekik azzal, hogy a vásárvámost ők szedhetik. A király megengedte, hogy favárákat és városokat építsenek. Mentésítette őket az erdélyi vajda vendégül látása, a szabadok dénárjai, a nehezekek s bármely más királyi adó fizetése alól. Bírójukat maguk választották, legfelsőbb bírójuk a király volt. Településterületük határai — csekély eltéréssel — megegyeztek a később Szászföldhöz tartozó Brassóvidék 1876-ig fennálló határaival. 1212-ben a király felmentette őket a pénzbeváltók zaklatásaitól, s megengedte, hogy a lovagok és népeik az új pénzt ezüst ellenében válthassák be. Nekik adta II. András az általuk épített Kreuzburg várat a körülötte fekvő rétekkal. 1211 és 1222 között 5 erős kővárat építettek itt — ezek közül csak Kreuzburg nevét jegyezték fel. Valószínűleg ők építették a hasonló méretű és beosztású Marienburgot, mely régi földvár helyén épült és fő várak lehetett, valamint Fekete-halom várát. Újabb nézet szerint ők építették a Törösvári hágó havasalföldi oldalán lévő Cetatea Neamtului várat Rucar falu közelében. Ötödik várak valószínűleg Hóltövény volt.

Az erdélyi püspök 1213-ban nekik adta Barcaföld lakóinak dézsmáját, azzal a feltétellel, hogy ha magyarok, vagy székelyek települnének a földre, akkor azok a tizedet a püspöknek fizetik. A telepések építendő egyházaik papjait maguk választhatták, de kötelesek voltak őket a püspöknek bemutatni. A hozzájuk utazó püspököket vendégül kellett látniuk — papjaik felett az erdélyi püspök bíraskodott. E kiváltságukat a pápa 1218-ban megerősítette — 1222-ben pedig egy másik kiváltságukat, mely szerint a Barcaság jövedelmének egynegyede egy R. nevű kereszttest, a király káplánját illette.

II. András 1222 előtt elvette tőlük a Barcaságot, de 1222 tavaszán visszaadta, s megerősítette régi jogaikat, sőt új jogokkal bővítette azokat. Megengedte, hogy kővárákat és városokat építsenek, nekik adta a Barcaföldtől délre eső havasalföldi (kunországi) területet az Aldunáig, s a brodnikok földjéig. Az Olton hat sóhajót kaptak, ugyanannyit a Maroson s a 12 hajó só kitermeléséhez szükséges aknászokat. Népeik a székelyek földjén és a románok földjén (Fogarasz) való átkeléskor vámmentességet kaptak. A földjeikről elköltöző embereket visszakövetelhették, de kötelesek voltak kiadni a királyok földjéről hozzájuk menekülteket. Pénzt verni nem volt joguk. II. András e privilégiumát a pápa még 1222-ben megerősítette.

1223-ban már számos pap működött a német lovagok által betelepített Barcaságon. A lovagrend az itt működő papok számára külön esperességet, vagy dékánságot akart szervezni s ez ügyben a pápához fordult. 1223-ban a pápa három bullát adott ki, melyekben elrendelte, hogy önálló esperességet állítsanak fel, mely közvetlenül a pápától függ, s sem az erdélyi püspök, sem az esztergomi érsek nem gyakorolhat felette joghatóságot. 1224-ben a pápa négy bullát adott ki, melyben a német lovagrendet az apostoli szék „tulajdonába” fogadta s területén az egyházi joghatóságot a pápától függő esperesre (archipresbyter) bízta. Ezért a lovagrend évi két arany márka censust fizetett a pápának. Ez volt a Magyarországon ismert legmagasabb rendű pápai exemptio, melyet a pannonhalmi bencés apátság s a templomos és ispotályos lovagrend is élvezett. Ez önmagában nem jelentett felségjogot, de egy körülhatárolt országrészen, önálló egyházkerülettel és hadsereggel rendelkező rend esetében jogalapul szolgálhatott egy önálló ország létesítéséhez, amit a Keleti tenger partjára költözött lovagrend később meg is valósított.

Mindezekhez járultak a lovagok jogtalan és erőszakos cselekedetei. Nem elégedtek meg a nekik adományozott 30 ekényi földdel. (Ez nem jelenthette az egész Barcaságot, mert a szomszédos Feketeügy földjét becsülték 1247-ben 500 ekére.) Ha nem elírásról van szó — az utólag adományozott kreuzburgi terület lehetett 30 ekényi — erőszakosan terjeszkedve királyi földeket foglaltak el, s ezt fegyverrel akarták megvédeni. A király embereit elfogták, terheket róttak rájuk, megszegték a pénzverési tilalmat

s más tilalmakat. Kétségtelen, hogy a pápa támogatásával tett lépéseik jogtalanok voltak.

A király 1225-ben sereggel vonult ellenük, földjüket visszavette, 1000 márká sarcot vetett ki rájuk és népeikre, a Havasalföldön lévő erős várakat bevette, s végül elűzte őket. III. Honorius és IX. Gergely pápák siker nélkül küldötték leveleiket (1225—1226, 1231—1235), a király nem adta vissza a területet a lovagrendnek, hanem a szász telepek földjével együtt királyi területté tette.

Az eseményeket Györffy György leírása alapján közöltük.¹²⁷ Természetes azonban, hogy e jelentős eseményekkel nem csekély magyar és német történeti irodalom foglalkozott. A szerzők többsége úgy látja, hogy a lovagrend külön államot akart magának teremteni, s a király helyesen cselekedett, mikor kiűzte őket. A német szerzők többsége sem tagadja a lovagok államalapítási kísérletét, bár vannak akik menteni próbálják őket, egyesek viszont méltatlannak tartják a király eljárását.¹²⁸ A lovagrend kiűzésének kérdésével természetesen magyar szerzők is foglalkoztak.¹²⁹

127 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. k. Budapest, 1963, 821. és köv. o.

128 A kérdés nem csekély mértékben foglalkoztatta a német historikusokat. Friedrich Philippi megállapítása szerint nem a lovagrend és a nagymester szándékán múlt, hogy a Barcaság nem lett hatalmas rendi állam, mint később Poroszország, hanem a korviszonyok kedvezőtlenségén, a rend nem okos magatartásán, a magyar nemesség és papság irigységén s a király éberségén. 1221 végén törtenhetett a királlyal való meghasonlás, melynek okai: a rend önkényesen terjeszkedik a Dunáig, kővárakat épít, pénzt veret, 1224-ben felajánlják a Barcaságot III. Honorius pápának, s az el is fogadja. Ezzel a rend a magyar királytól független államot létrehozni és nem csoda, hogy a magyar király emiatt haragra gerjedt. A rend a magyar király hűbérese volt, s nem volt joga a Barcaságot másnak felajánlani. A király kiűzte őket, s nem álltak ellen. (F. Philippi: Die deutschen Ritter im Burzenlande, ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens. Kronstadt, 1861. passim.); Philippivel ellentétben Max Perlbach védelmébe veszi a lovagokat. Szerinte az, hogy a rend a pápának ajánlotta fel a Barcaságot, nem jelentett annyit, hogy el akarta szakítani a magyar királyságtól. Mindössze pápai védelmet jelentett az erdélyi püspök túlkapasai ellen. A király nem a lovagok kapzsisága miatt vette vissza a területet, hanem — meglepő módon — azért, mert ingatag és gyenge volt. Nem vette figyelembe, milyen nagy szolgálatot tettek a lovagok az országnak. (M. Perlbach: Der deutsche Orden in Siebenbürgen. Zur Kritik der neueren polnischen Literatur, MTÖG XXVI. (1905.) 415—430. o.); Wilhelm Bergmann viszont elismeri, hogy a rend jogtalanul terjeszkedett és sértette a királyi jogait. (W. Bergmann: Reste deutscher Ordensbürgen in Siebenbürgen in einer Geschichte des Deutschen Ritterordens in diesem Lande 1211—1225 und einem Anhang von Regesten. Freudenthal, 1909. 62. o.); Fritz Schuster tanulmánya kifejezetten a lovagrend kiűzésének okaival foglalkozik. Úgy véli, hogy a rend nem a pápa „Landeshoheit”-jét ismerte el, csak pápai magányegyházáé, „Eigenkloster”-ré akarta tenni rendházait a szó germán értelmében, s függetlenül akart a megyéspüspöktől. Ez nem érintette a magyar király felségjogait (Landeshoheit), s II. András nem is ezért űzte ki őket, hanem azért, mert: 1. külön pénzt vertek; 2. a jelek szerint királyi alattvalókat fogadtak be; 3. királyi embereket fogtak el; 4. önkényesen királyi területet vettek birtokba, s fegyveresen próbáltak megtartani. Mindez elegendő ok arra, hogy kiűzze őket. (F. Schuster: Die Ursache der Vertreibung des deutschen Ritterordens aus dem Burzenlande. Siebenbürgische Vierteljahrschrift, 1938. 47—51. o.); Nem mentegeti a lovagrendet Ernst Hering egy, a német lovagrendről szóló, Németországban a hitleri uralom idején megjelent kötet szerzője sem. Leírja, hogy végül a rend államot alkotott az államban, s elszakadt a magyar királyságtól. II. András akkor ellene fordult, főként fia Béla és követői, Rajnald erdélyi püspök, s általában a magyar főpapok befolyására. Hiába volt a pápai beavatkozás, a magyar király nem engedte, hogy országának egy része a pápa, és szolgálja a német lovagrend kezébe kerüljön. (E. Hering: Der deutsche Ritterorden. Leipzig, 1943. 76. o.); Marian Tumlir, a ma is élő lovagrend tagja, szintén védeni igyekszik a lovagokat. A régebbi történetírókkal szemben, kik szerint a rend a Barcaságnak a pápa számára történt felajánlásával magyar területet idegenített el, úgy véli, hogy ez csak fokozott pápai védelmet jelentett, nem pedig tényleges elidegenítést. Szerinte sehol sincs pontosan kimondva, valójában miben is hibáztatta a magyar király a rendet. (M. Tumlir: i. m. 190. o., 35. jegyzet, 191., 193. o.); Walter Kuhn szerint a német lovagrend saját külön államot akart szervezni egészen le a Dunáig, később a Fekete-tengerig. 1223-ban III. Honorius pápa kivette a rend területét az erdélyi püspök kezéből és saját dékánát nevezett ki élére, míg nem lesz annyi lakosuk, hogy külön püspökséggé alakuljanak. A meghódítandó területre is gondoltak. Telepeseik már Campolungba is eljutottak. A magyar király nem engedélyezte az országból nagyobb kivándorlást, s feltehetőleg ezért helyezte magát a rend pápai védelme alá. 1225-ben a király azért űzte ki őket, mert függetlenségi törekveik fenyegetővé váltak. Elfűzetésük talán a teljes megsemmisüléstől mentette meg őket, ami a tatárjárás idején várt volna rájuk. (W. Kuhn: Ritterorden als Grenzhüter des Abendlandes gegen das östliche Heidentum. Ostdeutsche Wissenschaft, VI. [1959] 16—22. o.); A mai német lovagrend által kiadott forrás publikációban Ingrid Matison azt állítja, hogy a Barcaságban tette a lovagrend az első kísérletet területiális állam kialakítására. E kísérlet kudarcot végződött. Mikor a rend felajánlotta a pápának a Barcaságot, a pápa azt Szent Péter tulajdonába s az apostoli szék különös védelmébe vette, azaz a magyar állam területéből kiszakította. A pápa intervenciója azonban sikertelennek bizonyult, a magyar király elűzte a rendet, s nem volt hajlandó visszafogadni. (I. Matison: Zum politischen Aspekt der goldenen Bulle von Rimini. In: Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens in Einzeldarstellungen. Ed. P. Klemens Wieser O. T. Bad Godesberg, 1967. 51—52. o.)

129 A magyar származású, de láthatólag német érzelmű Bethlen Elek főként azt hangsúlyozza, hogy a magyar király által ellenük küldött túlerővel a rend nem tudott szembeállni. Kiemeli, hogy a magyar király fegyveresei fosztogattak s a rendnek kb. 1000 márká kárt okoztak, s „több testvér e vad harcosok áldozataul esett”. Az „elleneséges megszállás” szerinte csak Kreuzburg vidékére szorítkozott. (E. Bethlen: Geschichtliche Darstellung des deutschen Ordens in Siebenbürgen. Wien—Leipzig, 1831.); Veszely Károly megállapítja, hogy vannak olyanok, kik a rend kiutasítását II. András idegengyűlöletével magyarázzák, mások a lovagok féltelensége jogos megtörésének tartják a kiutasítást. Veszely szerint a lovagokat „menteni nem lehet”. (Veszely K.: II. András és a német lovagok a Barcaságban. Magyar Sion, 1864. 161—176. o.); Fejér Ignác szerint a lovagok a későbbi székely Orbaiszék felé is terjeszkedtek és Haralyban várak is volt. Mikor a király a rendet kiűzte, a haralyi lovagok feltehetőleg a népharagnak estek áldozatul. (Fejér I.: A német és templomos lovagok Haralyban. Eger, 1894.); Hóman Bálint megítélése szerint a lovagrend szép eredményekkel működött, s ezért nagy kiváltságokat és messzeemenő autonómiát kapott. A rend nagyratörő mestere, Salza Hermann azonban teljes önállóságra, független fejedelmi hatalomra tört, s a rend birtokát hűbérként a pápának ajánlotta fel, aki el is fogadta azt. II. András visszakövetelte országa jogtalanul elfoglalt területét, s mikor a rend nem tett eleget felszólítá-

Még néhány legújabb véleményt kell itt megemlítenünk. Adriányi Gábor szerint a ránk maradt pápai oklevelekből (a királyi oklevelek nem maradtak meg), kiderül hogy a lovagok önálló államot akartak alapítani. A királynak fegyveresen kellett fellépnie a Székelyföld fenyegetettsége s a magyar „rendi ellenzék” követése miatt. A német lovagok esetéből tanulva IV. Béla 1247-ben, mikor a János-rend lovagjai a Szörénységbe települtek, pontosan meghatározta jogaikat.¹³⁰ H. Glassl szerint a lovagok első telepesei között magyarok és székelyek is lehettek, de többségük német volt. Kiűzésükkel kapcsolatban megjegyzi, hogy a magyar király nem várta meg az erdélyi püspök által lefolytatott vizsgálatot, s az udvari bíróságot sem kapcsolta be az ügy elintézésébe. A kiűzés sugalmazói valószínűleg az erdélyi püspök és Béla herceg voltak. Béla talán felismerte, hogy a lovagok már teljesítették feladatukat — előnyomultak a Kárpátokig, de bizonytalan vazallusok maradtak — Moldvában és Havasalföldön nem a király hatalmát növelték terjeszkedésükkel, s idővel biztosan lerázták volna a magyar király hatalmát. A pápai védelem alá helyezkedés még nem jelentette a király hatalmának megszűnését, de a király láthatta, hogy külön állam megteremtésére törekednek. A tatárjárás után IV. Béla új betelepítésről tárgyalt a német lovagrenddel, de Salza Hermann nagymester nem fogadta el a betelepülést a johannitáknak adott 1247-es feltételek alapján.¹³¹ Fügedi Erik megállapítja, hogy a szerzők egy része szerint (E. G. Müller, Hóman Bálint, Székely György) a német lovagok felségárulást követtek el, mások (F. Schuster, M. Perlbach) tagadják ezt. Györffy György — részben Schuster érvelését követve — elismeri, hogy a pápai exemptio önmagában még nem jelenti a külön felségjog tényleges biztosítását, de azt állítja, hogy a független lovagrendi állam felállításának veszélye ténylegesen fennállt, s a magyar királynak ezért kellett cselekednie. Fügedi Erik az okleveleket vizsgálva megállapítja, hogy az erdélyi püspök 1213-as oklevelében elismeri a lovagrend teljesítményét, átengedi neki a tizedeket, de fenntartja megyéspüspöki hatalmát, amikor utal a praesentatio szükségességére és arra, hogy a lovagrend területén működő klerikusok felett az ő püspöki bírói széke jogosult ítélni. Ezt az oklevelet III. Honorius pápa 1218-ban megerősítette. 1223-ban viszont ugyancsak III. Honorius pápa azt állítja, hogy a Barcaságnak a római pápán kívül nincs püspöke és új főesperességet akar ott létrehozni. Ugyanebben az évben az erdélyi püspöknek írt levelében megismétli ezt. A fordulat oka — Fügedi szerint — az lehetett, hogy közben a lovagrend felajánlotta a területet a pápának. Az „in ius et proprietatem apostolicae sedis” átvétel csak az egyházi szervezetet érintette, világi viszonylatban semmit sem jelentett, s a magyar király jogait nem érintette, csak az erdélyi püspök jogait. De nemesak erről volt szó. Az 1224-es pápai bulla már azt írja, hogy a területet könnyebb volna benépesíteni, ha a bevándorlók tudnák, hogy a föld „apostolicae sedis dominationem subiectam esse”. A „dominatio” viszont már világi uralmat jelent s éppen ezt akarta Honorius pápa megvalósítani. A lovagrend tehát a pápa égisze alatt világi uralomra tört. Magyar szempontból ez kétségkívül árulás volt, mert a kiindulási területet (a Barcaságot) a király úgy engedte át a rendnek, hogy nem mondott le a felségjogáról. A lovagok magatartása is érthető. A Barcaságból kiindulva a Kárpátok gerincén túli területet

sának, 1225 elején rövid harc után kiűzte a lovagrendet. (Hóman B.—Székely Gy.: Magyar történet. 6. kiadás, Budapest, 1939. I. k. 448. o.); *Mályusz Elemér* elfogadja F. Schuster említett nézetét, mely szerint a rendnek tett pápai ígért nem jelentett államjogi kapcsolatot, s a pápaság nem akarta az ország területét megbontani. Kiűzetésüket azzal indokolja, hogy a király észrevette, egyre újabb követelésekkel állnak elő, ha szeliden bánik velük. (*Mályusz E.*: A középkori magyar nemzeti politikai. *Századok*, 1939. 393. o.); *Makkai László* szerint nyilvánvalóan önálló államiság megteremtésére törekedtek, ami később Poroszországban sikerült is nekik. A Barcaságra támaszkodó, s a Duna torkolatán uralkodó keleti német állam alapítását tűzték ki célul. (*Makkai L.*: Erdély története. Budapest, 1944. 66—67. o.); *Székely György* szerint a pápa a Barcaságot a Kárpátokon túli területekkel együtt pápai hűbérek nyilvánította, s azt üzenté a lovagoknak, hogy semmilyen fenyegetésnek ne engedjenek, földjüket pápai engedély nélkül senkinek se adják át. (*Székely Gy.*: Kapcsolatok a kelet-európai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a 11—14. században. HK 1954 152—153. o.) *Makkai L.*: in: Erdély története. Budapest, 1986. I. k. 297—298. o.

¹³⁰ *Adriányi Gábor*: Zur Geschichte des Deutschen Ritterordens in Siebenbürgen. Ungarn—Jahrbuch, Band 3. 1971. 9—22. o.

¹³¹ *Horst Glassl*: Der deutsche Orden im Burzenland und in Kumanien. Ungarn—Jahrbuch, Band 3. 1971. 23—49. o.

hódították meg, s inkább akartak a csatatéren meghalni, mint e területet önként feladni.¹³²

H. Zimmermann tanulmánya szerint a német lovagrend 1211 és 1225 közötti barcasági történetéről 27 oklevél tájékoztatja a kutatót, s ebből 24-et a pápák adtak ki. Az 1222-es privilégium megemlíti, hogy a király korábban megharagudott a rendre és el akarta úzni. Hogy a király haragját mi okozta, nem tudjuk, Az 1211-es és 1212-es privilégiumok után 1213-ban a lovagok Vilmos erdélyi püspöktől (1206—1221) is kaptak privilégiumot, mely szabályozta a tizedjogot, a plébánosok kinevezését, a püspök hatáskörét és vizitáció során történő ellátását. A következő adat 1218-ból származik, mikor Rómában megerősítik a püspök által adott privilégiumot. A következő oklevél már az 1222-es privilégium. Zimmermann a lovagrend körüli fejleményeket összefüggésbe hozza az 1213-as, Gertrúd királyné és a németek elleni felkeléssel. Gertrúd fivére — Berchtold — kalocsai érsek maradt ugyan, de már nem volt erdélyi vajda, s így érthető, ha a lovagrend a németellenes közhangulat miatt igyekezett magát biztosítani. 1218-ban, mikor a pápa beavatkozik a lovagrend barcasági ügyeibe, a helyzet még rosszabb. II. András visszatért a keresztes hadjáratból, gazdaságilag leromlott országba érkezett, üres zsebbel. Igyekezett minél több eladományozott birtokot visszaszerezni, hiszen a templomosoknak és a johannitáknak nagy adományokat adott. Az 1222. május 3-án megjelent királyi privilégium összefügghet a pár nappal korábban (április 24-én) kiadott Aranybullával. András király kibékült fiával Bélával, ami a lovagok körében — a Szerző szerint — érthető aggodalmat keltett, pozíciójukat féltve a pápához fordulnak segítségért. A király kifejezetten megtiltotta a lovagrendnek, hogy a szomszédos Szászföldről hívjon be telepeseket. Zimmermann lehetségesnek tartja, hogy András 1224-ben azért adta ki az Andreanumot, hogy a szászokat visszatartsa a lovagrend területére való költözéstől. Úgy tűnik, 1224-re már rossz volt a viszony a király és a lovagrend között. A lovagrend, fenyegetve érezvén magát, panaszkodott a Szentszéknél, s erre való válasz lehetett a III. Honorius pápa által 1225-ben említett, de ránk nem maradt pápai oklevél. II. András is közölte a pápával álláspontját, de úgy látszik, csak akkor, amikor a katonai akció már folyamatban volt. A pápa felszólította a lovagokat, hogy védekezzenek és pápai engedély nélkül ne adják fel területüket, a királyt pedig arra utasította, hogy a lovagok már elfoglalt várát adja vissza és hagyja abba a lovagrend háborgatását. Ugyanazon a napon a pápa felszólította Lilienfeld, Egres és Kerc ciszterci apátjait, hogy a kérdést a helyszínen vizsgálják meg, s ha a lovagok tényleg túllépték volna a nekik biztosított jogokat, utasítsák őket rendre. A vizsgálat eredménye, úgy látszik, nem volt kedvező a lovagok számára, mert azt mondták az apátoknak, hogy inkább a harctéren akarnak meghalni, mint területüket a királynak visszaadni. A pápa viszont két hónappal később, mikor híret veszi a lovagok kiűzésének, arról panaszlik, hogy a király az apátok vizsgálata *előtt* lépett fel katonai erővel. Mit tartalmazott az 1224. április 30-án a rend számára kiadott pápai oklevél? A lovagrend földjét „Szent Péter és az apostoli szék speciális védelmébe” veszi, s ezt közli a magyar püspöki karral, a barcasági klérussal és a néppel. „Jóakaratu” értelmezés szerint ez olyan speciális pápai védelmet jelent, amit a pápai magánkolostorok élveznek, s ez nem feltétlenül sérti a király jogait. De az 1224-es pápai oklevélben nemcsak „protectio”-ról és „defensio”-ról van szó, hanem arról is, hogy a terület „*apostolicae sedis esse speciali dominatione subiectam*”. III. Honorius 1223 januárjában a rend kérésére kinevezett egy barcasági dékánt, aki az új külön püspökség felállításáig püspöki hatáskört töltene be. Ez kétségtelenül nem felelt meg a Barcaság eredeti helyzetének, hiszen 1213-ban az erdélyi püspök kifejezetten fenntartotta a lovagok földje feletti iurisdictionóját, s a pápa 1218-as oklevele szerint minden papot be kellett mutatniuk nem az erdélyi, hanem az egri

¹³² Fügedi Erik: A befogadó: a magyar királyság. *Történelmi Szemle*, 1979. 362—363. o., 26. jegyzet.

püspöknek, aki beiktatására utasítást ad. Ez feltehetőleg a lovagok óhaja volt, mert 1217 és 1223 között Tamás királyi kancellár volt az egri püspök, aki közbenjárta a lovagok behívásáért, s ekkor egyúttal nagyszebeni prépost is volt. Zimmermann szerint a lovagrend kiűzésének egyik mozgatója Béla herceg lehetett.¹³³

Nem lesz érdektelen, ha áttekintjük a német lovagrend barcasági megtelepülésére, szerezésére és kiűzésére vonatkozó okleveleket.

II. András 1211-ben a német lovagrendnek adta a Barcaság földjét, leírta annak határait és megállapította a lovagrend kiváltságait. Az oklevélből kiderül, hogy a terület elhagyott és lakatlan. A lovagok „in perpetuum” szabad birtoklásra kapják a földet, azért, hogy „békésen betelepítsék”, hogy a királyság ezzel kiterjedjen. Az ország védelmére a kunok ellen faváratokat és városokat építhetnek. Az erdélyi vajda nem szállhat meg náluk, s a király bírósága alá tartoznak.¹³⁴ A király 1212-es oklevele meg is nevezi a Barcaságba települt német lovagok fejét, Theodoricust. A rend a kunok folytonos támadásainak van kitéve, mint új település lakója az ország szilárd védőbástyáját alkotja, s tagjai naponta életveszélynek vannak kitéve. Ezért új kiváltságot ad nekik: területükre királyi pénzbeváltó tisztviselő nem léphet be.¹³⁵

Vilmos erdélyi püspök 1213-ban kelt oklevelében a pogányok ellen vívott harcban szerzett érdemeiért a lovagrendnek adományozza a Barcaság tizedeit, kivéve az oda-költözött magyar és székely telepeseiket, kik továbbra is neki tartoznak tizedet fizetni.¹³⁶ Az oklevélből tehát kiderül, hogy a lovagrendi területre magyarok és székelyek is települtek, de nyilván nem csak ezek. A magyar és székely híveinek tizedéről az erdélyi püspök nem óhajtott lemondani, a többi telepések valószínűleg korábban sem tartoztak az erdélyi püspök alá.

1222-ben a lovagrend területe már terjeszkedett. András király a lovagrend által épített Crucpurg (Kreuzburg) várat a körülötte fekvő legelőkkal együtt a lovagrendnek adományozta.¹³⁷

Egy 1222-ben kelt — Szentpétery Imre szerint kétséges hitelességű — oklevél szerint II. András Hermannak, a német lovagrend mesterének és rendtársainak adja a már 1211-ben nekik adott Barcaságot, melyet haragjában tőlük elvett. Az oklevél leírja a rend kiváltságait — az 1211-es oklevélhez hasonló módon — egyetlen, de igen fontos változással: a jövőben kővárakat és városokat is építhetnek.¹³⁸ Eszerint a király nem sokkal ezen oklevél kiadása előtt valamiért megharagudott a rendre, de utóbb megbocsájtott neki, s 1211-es kiváltságait még növelte is.

Úgy látszik, 1222-ben avatkozik be a pápaság a Barcaság ügyeibe. Meg kell jegyeznünk, hogy a pápaság a XIII. században érte el hatalmának csúcspontját. A kiváló tehetségű III. Ince pápa és utódai — akik közül az okleveleinkben szereplő III. Honorius a mérsékeltettek közé tartozott — pápai világalalom megteremtését tartották szükségesnek és lehetségesnek. 1222-ben III. Honorius oklevelet adott ki, melyben megerősíti a német lovagrendet barcasági birtokaiiban és előjogaiban.¹³⁹ 1223-ban már megtiltja a pápa az erdélyi püspöknek, hogy törvénykezési jogkörét a Barcaságra kiterjessze.¹⁴⁰ Ezt az intézkedését egészíti ki 1224-es oklevele, melyben Honorius arra inti a Barcaság papságát és lakosságát, hogy a barcasági dékánnak

133 *Harald Zimmermann*: Der Deutsche Ritterorden in Siebenbürgen. In: Die geistlichen Ritterorden. Sigmaringen, 1980. 267—298. o.

134 1211. ZW I. 11.; Reg. Arp. 261.

135 1212. ZW I. 14.; Reg. Arp. 275.

136 1213. ZW 16. l. 27. Ezt az oklevelet III. Honorius pápa 1218. ápr. 19-én erősíti meg. (Uo. 16. l. 28.) Egyes adatok szerint a német lovagok ezidőtájt hazánk más részein is megtelepedtek. Róbert veszprémi püspök 1216-ban, vagy 1217-ben III. Honorius pápához írt leveléből kiderül, hogy az ő egyházmegyéjében egy szigeten királyi adományt kaptak, s ott letelepedtek. A szigeten más kolostor nem volt, ami korábban volt, már elenyészett. (1216—1217. Mon. Vesper. I. 38.)

137 (1222 körül) ZW I. 14.; Reg. Arp. 391.

138 1222. ZW I. 18.; Reg. Arp. 380.

139 1222. dec. 19. Róma—Laterán. ZW I. 22.

140 1223. dec. 12. Róma—Laterán. ZW I. 25.

engedelmeskedjenek.¹⁴¹ A pápának tehát már szívügye, hogy a Barcaság az erdélyi püspöktől független egyházszervezetet nyerjen. Ez teljesen érthető, mert az előbbi oklevéllel azonos napon kiadott oklevélben Honorius pápa a pápai szék védelme alá helyezi a Barcaságot, s megtiltja, hogy ott bármelyik érsek, vagy püspök egyházi bírói hatalmat gyakoroljon. Az oklevél szövege szerint a terület az apostoli szék *különleges uralmának* van alávetve (*apostolicae sedis esse speciali dominationi subiectam*), s mivel a nagy terület hiányt szenved földművelőkben, ily módon hamarabb növekedhetik a telepések száma a pogányok félelmére, a hívek biztonságára és általa a Szentföld biztonsága is növekedni fog.¹⁴² Ugyanezen a napon a pápa még egy másik oklevelet is kiadott, melyben a Barcaságot közvetlenül a pápai szék uralma alatt állónak jelenti ki, s a magyar érsekeket és püspököket eltiltja annak háborgatásától. Az oklevél szövege szerint a hívek szívesebben telepednek ott le, ha úgy látják, hogy az apostoli szék *különleges hatalmának* van alávetve (*apostolicae sedis esse speciali dominationi subiectum*.) A területet ezért Szent Péter birtokává fogadja (*in ius et proprietatem beati Petri suscipimus*) s az apostoli szék különös védelmében állónak jelenti ki (*eam sub speciali apostolicae sedis protectione ac defensione perpetuis temporibus submerere sancimus*).¹⁴³ Szintén ugyanezen a napon Honorius pápa a barcasági dékánra ruházta a Barcaság egyházi törvénykezésének jogát.¹⁴⁴

Az ügy fontosságát mutatja, hogy III. Honorius egyetlen napon négy oklevelet adott ki ebben az ügyben. Mindez 1224 tavaszán történt. Ezzel, úgy látszik, betelt a pohár. Az egyébként nem különösen erélyes II. András sem tűrhette tovább országának nyilvánvaló megcsonkítását. A következő év tavaszán haddal vonult a lovagrend ellen. Már nyilván folyamatban volt a királyi hadsereg fegyveres akciója, amikor Honorius pápa dicséri a lovagok kitartását s biztosítja nekik a pápaság védelmét.¹⁴⁵ Két nappal később ugyanis olyan értelmű oklevelet ad ki a pápa, melyből kiderül, hogy a lovagrend birtokait a király megszállta. A pápa figyelmezteti Andrást királyt, hogy adja vissza nekik a Barcaságot, melyet lovasok és gyalogosok nagy tömegével megszállt s ott a lovagoknak 1000 márkánál is több kárt okozott. Abból a várból, melyet a hegyeken túl építettek, erőszakkal kiűzte őket, s néhány lovag itt életét is vesztette, mások megsebesültek, vagy börtönbe kerültek. Megígéri, hogy pontosan felméri a lovagrend birtokainak határait.¹⁴⁶ Még ugyanezen a napon, mint már említettük, megbizta a pápa Lilienfeld, Kerc és Egres ciszterci apátjait, hogy vizsgálják meg túllépték-e a német lovagok a nekik II. András által juttatott terület határait,¹⁴⁷ s külön megbizta Cinthius pápai követet, hogy adja át II. Andrásnak a német lovagrendre vonatkozó pápai bullát és szólítsa fel, hogy engedelmeskedjék annak.¹⁴⁸

Honorius pápa gyors egymásutánban számos és eredménytelen intézkedést tett a lovagrend jogainak helyreállítására. Egy jó hónappal később felszólította Béla ifjabb királyt, hogy az általa kormányzott országrészben vonja vissza a király által a német lovagrend kárára tett intézkedéseket. Vagyis apjával akarta őt szembefordítani — eredmény nélkül.¹⁴⁹ Mivel időközben valószínűleg értesült arról, hogy a király a lovagrendet túlkapasokkal vádolja, másfél hónap múlva megbizta a váradi és a győri püspököt, hogy vizsgálják ki a rend viselt dolgait. Az oklevélből megismerjük a rend ellen hozott vádakot és a lovagok állásfoglalását.¹⁵⁰ Ebből kitűnik, hogy nem egy-

141 1224. ápr. 30. Róma—Laterán. ZW I. 28.

142 1224. ápr. 30. Róma—Laterán. ZW I. 29. Feltűnő, hogy a pápa a Szíriához nem túlságosan közel fekvő Barcaság területét kapcsolatba hozta a még keresztény uralom alatt álló szíriai kereszties fejedelemségekkel. Ez arra vall, hogy további tényleges terjeszkedésre számított.

143 1224. ápr. 30. Róma—Laterán. ZW I. 30.

144 1224. ápr. 30. Róma—Laterán. ZW I. 32.

145 1225. jún. 10. Tivoli. ZW I. 36. 44.

146 1225. jún. 12. Tivoli. ZW I. 36. 45.

147 1225. jún. 12. Tivoli. ZW I. 38.

148 1225. jún. 12. Tivoli. ZW I. 39.

149 1225. júl. 15. Rieti. ZW I. 40., 48.

150 1225. szept. 1. Rieti. ZW I. 40., 49.

szerre vesztették el egész területüket, hanem fokozatosan. A pápa október végén kelt oklevele viszont már arról szól, hogy a király *küüzte* a rendet. (ipsos de regno tuo ... eieicisti.¹⁵¹ Ezzel elkezdődik azoknak a pápai leveleknek a sora, melyben a pápák igyekeznek visszahelyezni jogaiba a lovagrendet. Törekvésük érthető — a lovagrend az ő hűbéresük volt, s a kereszténység terjedésén kívül a pápai hatalom lényeges növekedését is biztosította. A pápák e törekvése eredménytelennek bizonyult. Az előbbi oklevél is a német lovagrend visszahívására szólította fel a magyar királyt. Ezt a követelését III. Honorius a következő év februárjában megismételte.¹⁵² Ugyanezen a napon egyszersmind felkérte a veszprémi püspököt és a székesfehérvári prépostot, hogy járjanak közben II. Andrásnál a német lovagrend érdekében¹⁵³ és Jolánta királynét is erre kérte.¹⁵⁴ Honorius pápa fáradozásai nem vezettek eredményre. Honorius 1227-ben meghalt s utóda a nála egyébként sokkal erélyesebb és hatalomratörőbb IX. Gergely (1227—1241) 1231-ben újra megpróbált intézkedni a német lovagrend érdekében. Felkérte Béla ifjabb királyt, ki Magyarország keleti részeit kormányozta, állítsa helyre a lovagrend jogait. Levelében elsorolja a rend érdemeit, többek között öt vár építését, a Havasalföld felé történt kolonizációt stb.¹⁵⁵ Négy nappal később hasonló tartalmú levelet írt II. Andrásnak.¹⁵⁶ Eredményt aligha ért el, mert a következő évben megbízta Jakab nevű követét, hogy a II. András és a lovagrend közötti vitát vizsgálja meg és döntse el.¹⁵⁷ Újabb két év múlva az aquileiai pátriárkát és az esztergomi érseket bízta meg: bírájk rá András királyt és fiát Bélát, adják vissza a Barcaságot a német lovagrendnek.¹⁵⁸

Ezzel a pápáknak a lovagrend érdekében kifejtett tevékenységéről szóló forrásaink megszakadnak. IX. Gergely s utódai feltehetőleg belátták, hogy a magyar királyok a Barcaságot nem hajlandók a lovagrendnek visszaadni.

A három nagy lovagrenden — a templomos, ispotályos és német lovagrenden — kívül Magyarországon más lovagrendek is tevékenykedtek.

Már Reiszig Ede is észrevette, hogy a budafelhévízi, johannitának vélt konvent különbözik a többi johannita konventtől. Perjel (prior) áll az élén, nem praeceptor, mint általában a János-rend konventjeinek élén. Csak 1337-ben találunk a budafelhévízi konvent élén praeceptort. A kettő között lényeges a különbség, mert a perjel (prior) felszentelt pap, a praeceptor viszont nem pap, hanem lovag. Megállapítja Reiszig azt is, hogy a Budafelhévizen inkább lelkészek és betegápolók lehettek, mint lovagok, bár laktak lovagok is, akik valószínűleg a margitszigeti vár őrzésével voltak megbízva.¹⁵⁹

Györffy György szerint itt nem jános-rendi konvent működött, hanem egy másik, magyar alapítású rend konventje. II. Géza királyunk 1160 táján megalapította a Szent István király ispotályos kanonokrendet, melynek szabályait III. Sándor pápa és Manfréd bíboros állapították meg. Anyaháza a jeruzsálemi magyar ispotály volt, melyhez két templomot is építettek: a Boldogasszony- és a Szent István király-templomot. Hazai központjuk az Esztergom mellett a Duna partján lévő Abony volt, mely a Szentkirály nevet kapta. Ennek egyik filiája volt a budafelhévízi kereszties

151 1225. okt. 27. Rieti. ZW I. 42.

152 1226. febr. 17. Róma—Laterán. ZW I. 44.

153 1226. febr. 17. Róma—Laterán. ZW I. 46., 54.

154 1226. febr. 17. Róma—Laterán. ZW I. 46., 55.

155 1231. ápr. 26. ZW I. 51.

156 1231. ápr. 30. ZW I. 52.

157 1232. aug. 31. ZW I. 56.

158 1234. okt. 11. Perugia. ZW I. 59. — A német lovagrendnek 1244-ben Nyitra és Szolgagyőr megyében való letelepítését említi egy 1244. máj. 2-án IV. Béla által szignált oklevél, de ezt *Szentpétery I.* hamisítványnak tartja. (AUO II. 152.; Reg. Arp. 764.) Nem tudni miért, 1278-ban Fülöp fermói püspök hitelesít 1211-ben, 1212-ben, 1224-ben, 1225-ben és 1232-ben kelt okleveleket, melyek mind a német lovagrend barcasági birtokaival foglalkoznak (1278. dec. 28. Wien. ZW I. 134.) Habsburg Rudolf pedig 1280-ban megerősíti II. András 1222. évi, a Barcaságot a lovagrendnek juttató oklevelét. (1280. márc. 15. Wien. ZW I. 140.)

159 *Reiszig Ede*: i. m. (1925) 72. o.

konvent. Ez tehát nem lovagrendi, hanem kereszties betegápoló kanonokrendi konvent volt, ezért volt más a szervezete, mint a johannita konventeké. Mivel a kereszties ispotályok fegyveres védelemre szorultak, a rendnek lehettek lovag tagjai is.¹⁶⁰ 1186-ban Györffy szerint „közösségben voltak” az akkori kereszties lovagokkal.

III. Béla király oklevele megemlékezik egy Szent Istvánról elnevezett rendház megalapításáról. A rendháznak a király birtokokat ad.¹⁶¹ 1187-ben III. Orbán pápa (1185—1187) a Szentszék különös védelmébe fogadta az esztergomi ispotályt. Eszerint az esztergomi Szent István ispotály szerzetesei ágostonos regula alatt élő kanonokok. A pápa okleveléből nem derül ki, hogy harcosok, lovagok lennének.¹⁶²

Még egy kereszties rend működött Magyarországon: a Szent Sír rend. Eredetileg ez is kanonokrend. II. András 1207-es oklevele említi I. Imre egy oklevelét, mellyel a Szent Sír rendjét minden vám alól és javaik után minden fizetség alól felmenti.¹⁶³ II. András még hercegsége idején tett adományokat a rendnek és falvai népének olyan szabadságokat adott, amelyeket a templomosok és a johanniták falvai élveznek.¹⁶⁴ 1212-ben II. András újra birtokot adományoz a rendnek, 1223-ban pedig a rend lengyelországi tagjainak.¹⁶⁵ A Szent Sír rend egyik szlavóniai rendházának szolgálatába állt szégyensége miatt néhány zágrábi várjobbágy. IV. Béla István szlavóniai bán vizsgálata alapján visszahelyezi őket a zágrábi vár kötelékébe.¹⁶⁶

Hazánkban működő lovagrendről szól X. Gergely pápának (1271—1276) 1273-ban az esztergomi érsekhez írt levele, melyben a „... magistri et fratrum domorum ordinis militie sancti Jacobi in Hungaria” kifejezés szerepel. Az oklevél szövegére többféle magyarázat adható. Az egyik, hogy Magyarországon működött volna egy Szent Jakabról elnevezett lovagrend. Ez talán azonos lehetett a spanyolországi compostelai Szent Jakab renddel. Meglepő lenne, hogy a rendnek Spanyolországtól ilyen távol is lett volna rendháza. Lehet viszont szó elírásról, másolási, vagy olvasási hibáról is, s akkor feltehetőleg a Szent János, a johannita lovagrendről van itt szó. A magunk részéről ez utóbbi feltételezést tartjuk valószínűnek.¹⁶⁷

Magyarországon tehát különböző szerzetes lovagrendek működtek. Milyen szerep jutott nekik az ország hadszervezetében? A német lovagrend esetét külön kell választanunk a többi lovagrendektől. E lovagrend igen rövid idő alatt olyan sikerrel terjeszkedett a Barcaságban és a Havasalföldön, hogy el akart szakadni a magyar

160 Budapest története I. Budapest, 1975. 272., 315., 345. o.; Györffy György: István király. Budapest, 1977. 303. o. Györffy hivatkozik Borovicsényi K. G. Kommentierte Bibliographie der Kreuzherren und Hospitalsorden ... in Ungarn in der Zeit der Arpaden, Freiburg/Br., 1970. c. munkájára.; Mezey László: Deákns és Európa. Budapest, 1979. 130. o.

161 1181. HO VIII. 9.; Reg. Arp. 132.; Szentpétery johannitának mondja a kolostort.
162 1187. jún. 23. Mon. Strig. I. 132—135. IV. Sándor pápa (1254—1261) 1259-ben az esztergomi Szent István egyházhoz írt levele megállapítja, hogy nem tartoznak tizedet fizetni. A levél megszóltatása: „Magistro et fratribus hospitalis Sancti Stephani regis Strigoniensis, ordinis sancti Augustini...” (Theiner I. 242.) — Az esztergomi keresztiesek konventje 1286-ban Simon comesnek átenged egy telket. (1286. Mon. Bp. I. 225—226.), s ugyanez évben a budai káptalan előtt az esztergomi és hévízi keresztiesek képviselői a tatárjárás idején kölcsönzött 10 ezüst márka fejében elengedik a Simon comes hévízi udvarháza után járó szolgáltatásokat. (1286. Mon. Bp. I. 226—227.) Az oklevél aláírói Domonkos fráter, az esztergomi Szent István ispotály (domus hospitalis) magistere, Jakab, ugyanazon egyház dékánja és Bank hévízi (Budafelhévíz) prior. 1298-ban hallunk újra az esztergomi ispotályosokról. VIII. Bonifác pápa (1294—1303) Jakab zirci apát útján kiközösíti őket, mert egy a veszprémi egyházmegyében lévő templomot leromboltak. (1298. Fejér VI/2. 176. és 1298. HO V. 86.) Az előbb említett oklevél szerint három esztergomi kereszties rombolt le egy Buda közelében fekvő Szent András nevű községet, az utóbbi szerint az ispotályos magister és a fráterek rombolták le a veszprémi egyházmegyében fekvő abonyi (de Obu) Szent András templomot. E cselekedetük már inkább barcosoknak, lovagoknak mutatja az esztergomi stefanitákat. Egy keltezetlen, valószínűleg 1299 után kéltetkezett oklevél szerint az esztergomi templomosok és ispotályosok konventje közösen igazolja, hogy Péter fia Hunt földjét eladta. (Mon. Strig. II. 473.) Az oklevél aláírói: Tamás a templomos rendház (domus) preceptora és a szerzetesek (cum fratribus). Durandus a szentkeresztii ispotályos rendház priorja a szerzetesekkel (cum fratribus) és a Szent Király esztergomi kereszties konventje. Az utóbbi az esztergomi stefanita rendház. Ez utóbbi oklevél, s az említett 1298-as oklevelek azt valószínűsítik, hogy az esztergomi stefanitaik ekkor már lovagrend. Erőszakos cselekedetét hajtanak végre és együtt említik őket a templomosokkal.

163 Reg. Arp. 213.

164 1207. Smečiklas III. 72.

165 1212. ÁUO XI. 114.; Reg. Arp. 273. és 1223.; Smečiklas III. 232.; Reg. Arp. 394.

166 1257. máj. 30. ÁUO XI. 439.; Reg. Arp. 1147.

167 1273. jan. 23. Civita Vecchia. Mon. Strig. III. 708.

királyságtól. II. András végül kénytelen volt kiűzni őket, ha nem akarta, hogy Erdély egy része külön állammá váljék. A lovagrend fegyveres ereje jelentős lehetett, de semmi esetre sem akkora, hogy a király seregének ellenállhatott volna.

Ami a többi lovagrendeket illeti, fegyvereseik a magyar király seregének értékes harcosai voltak. A templomosokról tudjuk, hogy a muhi csatában részt vevő osztaguk kitüntette magát a harcban, s utolsó emberig hősi halált halt. A johannitákra, mely rend jobban elterjedt s hosszabb életű volt, mint a templomos rend — IV. Béla a Szörénység védelmét bízta. E feladatnak a johanniták — mint láttuk — nem tudtak megfelelni. Ennek ellenére királyaink tovább adományokat juttattak nekik. A szerzetes lovagrendek harcosainak száma Magyarországon nem lehetett túlságosan nagy. Nézetünk szerint legfeljebb csak néhány százról lehet szó, vagy inkább még kevesebbről. Viszont nehéz fegyverzetű, s a lovagi harcéljárásról jól ismerő (nagy részben francia és olasz származású) harcosokként — szerzetesi közösségekben, regula alatt élve — sokkal fegyvelmezettebbek voltak, mint a többi lovagok. Egységeik mindenképpen a magyar fegyveres erők elit alakulatai, legütőképesebb egységei közé tartoztak.¹⁶⁸

RÖVIDÍTÉSEK

ÁUO	Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzéteszi <i>Wenzel Gusztáv</i> . I—II. Pest, Budapest, 1860—1874.
<i>Bártfai</i>	<i>Bártfai Szabó László</i> : Pest megye történetének okleveles emlékei 1002—1599-ig. Budapest, 1938.
BKK	Bécsi Képes Krónika
<i>Endlicher</i>	Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Ed. <i>Stephanus Ladislaus Endlicher</i> . Sangalli, 1849.
<i>Fejér</i>	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera <i>Georgii Fejér</i> . I—XI. Buda, 1829—1844.
<i>Fuxhoffer-Czinár</i>	<i>Damiani Fuxhoffer</i> benedictini pannonii Monasteriologiae Regni Hungariae libri duo totidem tomis comprehensi. Recognovit ad fidem fontium revocavit et auxit <i>Maurus Czinár</i> . Vindobonae et Strigoniae, 1869.
<i>Gombos</i>	<i>Gombos Ferenc Albin</i> : Catalogus fontium historiae Hungariae. 800—1301. I—IV. Budapest, 1937—1938, 1943.
Gy F	Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, Győr.
HK	Hadtörténelmi Közlemények, Budapest.
HO	Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják: <i>Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső</i> , I—V. Győr, 1865—1873; <i>Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghely Dezső</i> , VI—VIII. Budapest, 1876—1891.
MiÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Wien
MMT	Magyar Művelődéstörténet, I—V. Budapest, é. n.
Mon. Bp.	Budapest történetének okleveles emlékei. Monumenta Diplomatica civitatis Budapest. <i>Csánky Dezső</i> gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte <i>Gárdonyi Albert</i> . I. Budapest, 1936.

168 A keresztes háborúk ütközeteiben is csak néhány száz szerzetes lovag harcolt. A döntő 1187. júl. 7-i Hittin-i csatában *W. Zöllner* szerint 300—300 templomos és johannita lovag vett részt. (i. m. 212. o.), *Aziz S. Atíya* pedig csak 200 rendi lovagról szól az említett csata leírásánál. (*A. S. Atíya*: Crusade, Commerce and Culture. Bloomington, 1962. 79. o.)

- Mon. Strig. Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I—II. Ed.: *Ferdinandus Knauz*, Strigonii, 1877—1882. III. Ed.: *Lodovicus Crescens Dedek*, Strigonii, 1924.
- Mon. Vespr. Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára. Közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet. I—IV. Budapest, 1896—1907.
- OL DL Magyar Országos Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény.
- Pauler* *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. I—II. 2. kiadás, Budapest, 1899.
- PR A pannonhalmi Szent-Benedek rend története. Kiadja a pannonhalmi Szent-Benedek rend. Szerk.: *Erdélyi László*, *Sörös Pongrác*. I—XII/B. Budapest, 1902—1916.
- Reg. Arp. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I—II/1. Szerk.: *Szentpétery Imre*. Budapest, 1923—1943.; II. 2—3. Szerk.: *Szentpétery Imre*—*Borsa Iván*. Budapest, 1961.
- Smičiklas* *Smičiklas T.*: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. II—XV. Zagrabiae, 1906—1934.
- Studii Rev. Ist. Studii Revista de Istorie Academia Republicii Populare Romane, Institutul de Istorie. Bucuresti.
- Theiner* Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab. *A. Theiner* I—II. k. Romae, 1859—1860.
- Tkalcic* *J. B. Tkalcic*: Monumenta Historica episcopatus Zagradiensis I—II. Zágrád, 1874.
- TT Történelmi Tár, Budapest.
- Vár. Reg. *Karácsonyi János*—*Borovszky Samu*: Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba lajstrom az 1550-i kiadás hű hasonmásával együtt. Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum descripta effigie editionis a. 1550 illustratum sumptibusque capituli Varadiensis lat. rit. Curis et laboris *Johannis Karácsonyi* et *Samuelis Borovszky* editum. Budapest. 1903.
- ZW Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Von *Franz Zimmermann*, *Carl Werner*, *Georg Müller*, *Gustav Gündisch*. I—IV. Hermannstadt, 1892—1937.

Андраш Бороши

ЦЕРКОВЬ И ОБОРОНА СТРАНЫ В ЭПОХУ АРПАДА.
ВОИНСТВУЮЩИЕ ИЕРАРХИ, МОНАШЕСКИЕ ОРДЕНА

Резюме

Христианство, начиная с момента своего образования на территории Римской империи, до XI века под давлением принудительной силы реальностей постепенно изменяло свою пацифистскую концепцию и принял факт наличия войн, затем дошло до утверждения «священной войны». Это сделало возможным, чтобы высшее духовенство средневекового западного христианства также приняло участие в военной организации, в военных походах, более того иногда даже и в вооруженных столкновениях. Это особенно характерно для Франкской Империи и возникших из нее государств, и так обстояло дело и в других католических странах, в том числе и в Венгрии.

Венгерские иерархи, в начале главным образом монахи Бенедиктинского ордена (Benediktinermönche) взобрали на архиепископские и епископские кресла, и в это время еще не было данных о том, чтобы они были воинствующими. Однако высшее духовенство вскоре пополнилось отпрысками венгерской аристократии и чужеземных пришельцев, которые тоже стали венграми, и превратилось в воинствующих клерикалов — »Adelskirche«. Они присутствуют (участвуют) в завоевательных войнах венгерского короля в конце XI века, более того, некоторые епископы пали на поле брани. В битве при реке Шайо в 1241 году большая часть венгерского епископства погибла смертью храбрых. Самым мужественным из воинствующих венгерских епископов был епископ г. Калоча Угрон из рода Чаки, он также пал на поле битвы.

В ходе крестовых войн возникли особые вооруженные организации церкви: монашеские рыцарские ордена, которые стремились совместить духовные и рыцарские жизненные идеалы.

В Венгрии получили распространение три больших рыцарских ордена: орден тамплиеров, орден ионитов и германский рыцарский орден, которые содействовали росту вооруженной мощи страны. Наиболее длительное влияние продолжал оказывать орден ионитов (госпитальеров). Из трех орденов только в нем встречаются среди членов ордена лица венгерского происхождения. Войска рыцарских орденов принадлежали к самым боеспособным частям венгерских вооруженных сил.

András Borosy

KIRCHE UND LANDESVERTEIDIGUNG IN DER ARPADENZEIT KRIEGERISCHE PRÄLATEN, GEISTLICHE RITTERORDEN

Resumee

Die Christenheit hat von ihrer Ausbildung auf dem Gebiet des Römischen Reiches bis zum XI-ten Jahrhundert wegen der zwingenden Kraft der Realitäten ihre pazifistische Auffassung allmählig verändert und die Tatsache des Krieges angenommen, dann später gelang sie zur Bejahung und Verkündung des „Heiligen Krieges“. Das ermöglichte den Prälaten der westlichen Christenheit im Mittelalter in der Heeresorganisation und im Kriegeszug sogar manchmal im Waffenkampf teilzunehmen. Das war besonders charakteristisch für das Fränkische Reich und seine Nachfolge Staaten, aber das war die Lage auch in den anderen katholischen Staaten, unter denen auch in Ungarn.

In Ungarn sind als Oberpriestern anfangs hauptsächlich Benediktinermönche in die Erzbischöfs- und Bischöfsstühle gestiegen, aber wir haben aus dieser Zeit keine Angaben darüber das sie kriegerisch waren. Der hohe Klerus wurde aber bald mit den Mitgliedern der ungarischen und ungarisch gewordenen fremden Aristokratie aufgeföhlt und ist zu einer kriegerischen „Adelskirche“ geworden. Am Ende des XI-ten Jahrhunderts haben Sie auch in den Eroberungskriegen des ungarischen Königs teilgenommen, und einige Bischöfe haben sogar den Tod dabei gefunden. In der Schlacht an der Sajó von 1241 starb die Mehrheit des ungarischen Episkopats den Heldentod. Die markanteste Person der kriegerischen Oberpriestern Ungarns: Ugron von Geschlecht Csák, der Erzbischof von Kalocsa, zählte auch zu den Gefallenen dieser Schlacht.

Während der Kreuzzüge entstanden spezielle bewaffnete Organisationen der Kirche: die geistliche Ritterorden, die das mönchische und das ritterliche Lebensideal zu verbinden versuchten. In Ungarn verbreiteten sich alle drei großen Ritterorden: der Templerorden, der Johanniterorden und der Deutsche Ritterorden und haben zur Steigerung der militärischen Kräfte des Landes beigetragen. Die dauerhafteste Wirkung hat der Johanniter (hospitalier) orden geübt. Unter den drei Orden können wir nur in diesem, Ordenmitglieder von ungarischer Herkunft finden. Die Truppen der Ritterorden gehörten zu den schlagkräftigsten Einheiten der ungarischen Wehrmacht.